Downloaded from UvA-DARE, the institutional repository of the University of Amsterdam (UvA)
http://dare.uva.nl/document/217604

File ID	217604
Filename	Hoofdstuk 4: Barsten: 11 maart 1944–29 oktober 1944

SOURCE (OR PART OF THE FOLLOWING SOURCE):

Type	Dissertation
Title	Gemeentebestuur in oorlogstijd: de stedelijke overheid van Breda onder Duitse bezetting
Author	J.J. Bakker
Faculty	Faculty of Humanities
Year	2011
Pages	V, 271
ISBN	978-90-8891-238-2

FULL BIBLIOGRAPHIC DETAILS:
http://dare.uva.nl/record/376783

Copyright

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other then for strictly personal, individual use.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (http://dare.uva.nl)

4. BARSTEN

11 maart 1944 – 29 oktober 1944

Loco-burgemeester Josef Meeùs

Waarnemer tegen wil en dank

In juni-juli 1942 was burgemeester Van Slobbe er in geslaagd, met enige moeite, en met goedkeuring van provinciecommissaris Van Rijckevorsel en de *Beauftragte* of Gevolmachtigde in de provincie Thiel, Josef Meeùs benoemd te krijgen als vierde wethouder. Hij stelde hem tegelijkertijd als zijn loco- of plaatsvervanger aan. Meeùs moest een tegenwicht vormen voor NSB-wethouder J.S. de Groot, die kort daarvoor door de Duitsers was aangesteld.[1]

Op dezelfde dag dat burgemeester Van Slobbe zijn ontslagbrief geschreven had, 17 februari 1944, had wethouder en loco-burgemeester Josef Meeùs, daartoe aangezet door de burgemeester, ook een ontslagbrief opgesteld, die hij met een begeleidend schrijven aan Van Slobbe overhandigde. Zonder Van Slobbe wilde hij niet langer als wethouder en loco-burgemeester fungeren. Hij had dezelfde bezwaren tegen de vorderingen als zijn burgemeester en voegde daar aan toe wegens zijn drukke verzekeringskantoor geen tijd te hebben als loco-burgemeester op te treden. Het ontwerp van het ontslagbesluit voor Meeùs werd door Van Slobbe gedateerd op 17 februari 1944 en ter goedkeuring doorgestuurd naar commissaris van de provincie Van Rijckevorsel. De goedkeuring bleef echter uit, omdat eerst het 'toezichthoudend orgaan', - bedoeld werden de commissaris-generaal voor Bestuur en Justitie en de Rijkscommissaris - , daarin moesten bewilligen.[2]

Doordat aan Van Slobbe, op advies van de Beauftragte, in afwachting van het definitieve ontslag, door de commissaris toestemming tot verlof was verleend met ingang van de 25e februari, terwijl Meeùs nog moest blijven, dreigde de verantwoordelijkheid voor de reeds geëiste vorderingen op de schouders van de loco-burgemeester te komen liggen. Dat was hem al duidelijk gemaakt door majoor Ludwig van de Duitse Weermacht die de vorderingseisen voor Westbrabant had opgesteld.

Het verloop van de vorderingen voor Galder en Beek, begin maart 1944, en die voor Steenbergen in april daaropvolgend maakt duidelijk, hoe burgemeester Van Slobbe, loco-burgemeester Meeùs, gemeentesecretaris Van Woensel en de betrokken ambtenaren geworsteld hebben met de eisen en het niet altijd eens waren met elkaar. Meeùs ging daarbij naar de mening van de anderen te ver in zijn tegemoetkomingen aan de Duitsers en zijn verdediging daarvan. Vooral bij vorderingen voor Steenbergen in de eerst twee weken van april is het opvallend hoe de grens tussen inwilligen, saboteren, traineren en uitvoeren vaak moeilijk te trekken valt.

Zonder altijd te hoeven twijfelen aan de goede 'vaderlandsche gevoelens van de medespelers' leidde het in de naorlogse zuiveringsdiscussie tot felle discussies en tegengestelde beoordelingen.

'Advertentie van Meeùs' en de vorderingen voor Galder en Beek

De dorpen Galder en Prinsenbeek liggen respectievelijk ten zuiden en ten westen van Breda. Naar de mening van de Duitse legerleiding dienden daar verdedigingswerken te worden aangelegd en tankvallen gegraven te worden tegen mogelijke Geallieerde aanvallen. In de eerste helft van februari 1944 had Van Slobbe bezoek gehad van majoor Ludwig, die namens de Duitse Weermacht de levering van een aantal werkkrachten eiste voor die werkzaamheden. Dit had de burgemeester geweigerd en dat had geleid tot zijn ontslagaanvraag bij de comissaris van de provincie. De eis van Ludwig bleef echter bestaan, zodat nu de waarnemend burgemeester, wethouder J. Meeùs, met de eis werd opgezadeld. In

onderhandelingen met de Duitse majoor probeerde hij de verantwoordelijkheid voor de vordering door te schuiven naar het Gewestelijk Arbeidsbureau. Ludwig bleef hem echter verantwoordelijk houden voor de levering van honderd arbeidskrachten, met eventuele kans op arrestatie en represailles tegen gijzelaars.[3] In een gesprek van Meeùs met Van Slobbe hierover beloofde de burgemeester terug te komen van verlof, omdat híj, zolang hij nog niet officieel was ontslagen, de verantwoordelijkheid bleef dragen, inclusief de mogelijke consequenties van arrestatie en gevangenschap. Hij wilde niet, dat Meeùs tot handelingen gedwongen werd, die hijzelf niet wenste uit te voeren.[4] De loco-burgemeester kwam op deze manier in een onmogelijke situatie terecht. In het geval dat hij de vordering zou weigeren, dreigde voor hem arrestatie, bij terugkeer van Van Slobbe liep die dat gevaar.

Vanaf 26 februari was Meeùs, door het vertrek met verlof van de burgemeester, waarnemend burgemeester geworden en probeerde hij een uitweg te vinden uit zijn dilemma. Hij zou niemand aanwijzen of dwingen voor de Duitsers te gaan werken, maar via een advertentie vrijwilligers voor de werkzaamheden in Galder en Beek oproepen, zodat hij niet verantwoordelijk zou zijn voor een aanwijzing van personen. Het idee van een advertentie had hij al eerder ook voorgesteld aan Van Slobbe als oplossing van het probleem der verantwoordelijkheid. Die had het toen echter geweigerd. Nu zette Meeùs zijn plan door.

Op de eerste dag van maart werd op het stadhuis door het IVe Bureau van de gemeentesecretarie een tekst voor de advertentie opgesteld en een toelichting met bijzonderheden over de aard van het werk, de duur en de beloning. Het aantrekkelijke voor kandidaten was het hoge loon van fl. 50 per week dat verdiend kon worden en de mogelijkheid voor 1 fl. per week een dagelijkse portie van driekwart liter soep als warme maaltijd te krijgen.[5] Advertentie en toelichting waren waarschijnlijk door Meeùs zelf opgesteld en leidden tot een af en toe hoogoplopend onderhoud tussen de gemeentesecretaris en Meeùs. De laatste beweerde het te moeten doen om Van Slobbe te redden. In een verhoor na de bevrijding van de stad voegde hij daarbij nog het argument, dat de vrijwilligers niet naar Duitsland hoefden, represailles tegen gijzelaars werden voorkomen en het inzetten van een NSB-burgemeester werd voorkomen.[6] Van Woensel bestreed die handelwijze: ook Van Slobbe had zich tegen een advertentie verzet. Indien Meeùs door wilde gaan, moest hij het zelf maar uitzoeken.[7] Ondanks de tegenstand ging de waarnemend burgemeester door met de uitvoering van zijn idee. Eerst raadpleegde hij nog bisschop Hopmans. Die verbood of ontraadde hem weliswaar ten stelligste tot vordering van arbeidskrachten over te gaan maar kon met de advertentie wel vrede hebben, omdat 'hij zich om bestwil neerlegde bij de advertentie inzake de vrijwilligers'.[8]

Donderdag en vrijdag 2 en 3 maart 1944, verscheen de advertentie, na goedkeuring door de Duitsers en door hen iets gewijzigd, in het Dagblad voor Noord-Brabant en Zeeland:

'Aanmelding wordt verzocht van 100 mannelijke inwoners vanaf 18 jar. leeftijd voor werkzaamheden in de provincie Noord-Brabant'.

Ook werd werd naar de toelichting verwezen, die op het stadhuis te verkrijgen was, met daarin ondermeer uitleg hoe vrijwilligers voor de duur van zes maanden vrijstelling van werk in Duitsland konden krijgen.[9]

Gemeentesecretaris Van Woensel had in zijn discussie met Meeùs geweigerd medewerking te verlenen aan de werkzaamheden, die in verband met de advertentie nodig zouden zijn, maar er moest wel een secretarie-ambtenaar worden ingeschakeld voor de registratie van de aanmeldingen en het verstrekken van de bijzonderheden die in de advertentie genoemd werden. Ambtenaar Winters kreeg van Meeùs opdracht de namen te noteren en de tekst met uitleg over het werk en de voorwaarden op te stellen, ter uitreiking aan de geïnteresseerden. De werkzaamheden zouden uitsluitend te Galder en Prinsenbeek plaatsvinden en maandag 6 maart beginnen. Op het verzoek om ontslag van de onwillige ambtenaar ging loco-burgemeester Meeùs niet in. Winters was er niet zo happig op dit werk

te doen, aangezien hij, naar eigen zeggen, toch al zo'n kwade naam had in de stad door zijn vele, noodzakelijke contacten voor de gemeente met de Duitsers.[10]

Op vrijdagmorgen, 3 maart, begonnen de aanmeldingen binnen te komen: om tien uur waren er achtentwintig, om half één tweeënveertig, tegen de avond oplopend tot 67. Met de twintig die zich zaterdagochtend nog kwamen aanmelden werd de lijst van vrijdag aangevuld tot het aantal van 87 vrijwilligers.[11] Zaterdagmorgen suggereerde Meeùs aan Van Woensel dat majoor Ludwig wel tevreden zou zijn.[12] Of dat in werkelijkheid ook het geval was, is uit de aanwezige stukken niet op te maken. Noch in het secretarie-archief noch in de papieren van de collectie Van Woensel zijn gegevens te vinden over het vervolg van de ronseling door middel van de advertentie. Het lijkt daarom aannemelijk te veronderstellen, dat de Duitsers inderdaad met het aantal opgekomen vrijwilligers tevreden waren en geen verdere eisen hebben gesteld voor Galder en Prinsenbeek.

Waren de Duitsers dus waarschijnlijk tevreden, de Bredase bevolking was dat zeker niet. Over de ronseling per advertentie door de loco-burgemeester was in de stad groot rumoer ontstaan. Het werd beschouwd als een tegemoetkoming aan de Duitse vorderings-eisen waarvoor Van Slobbe zijn ontslag had moeten indienen, en als een vorm van verraad. Ook het ronselen van arbeiders die elders al in dienst waren, leidde tot reacties. Volgens een beschuldiging van de directie van machinefabriek Backer en Rueb was een arbeider van dat bedrijf door Meeùs naar de tankgracht gedirigeerd en was hem voorgespiegeld dat hij bij zijn fabriek wel ontslag zou krijgen.[13] Voor velen waren het allemaal bewijzen voor wat al langer in de stad over Meeùs werd gezegd, namelijk dat hij '*deutschfreundlich'* was en het veel te goed met de Duitsers kon vinden.[14]

De opwinding en verontwaardiging over wat gezien werd als openlijk ronselen voor de bezetters, waren zo hevig, dat Meeùs het nodig achtte een vergadering met een aantal bekende Bredanaars te beleggen om zijn beleid inzake de advertentie uit te leggen en zijn goede trouw te bewijzen. De manier waarop hij dat deed, wekte echter ook weer het nodige wantrouwen. Op dinsdagavond 21 maart 1944, 20.00 uur, werd voor een twintigtal genodigden in de Bank Van Mierlo in de Nieuwstraat door de advocaten Mr. Hurks en Mr. Van der Schrieck, een uiteenzetting gegeven over de houding van de loco-burgemeester in de kwestie van de gewraakte advertentie. Zelf was Meeùs niet aanwezig. Hij had het wijzer gevonden weg te blijven. In een gesprek van enkele dagen daarna vertelde hij Van Woensel, dat zijn doel met de vergadering was geweest de vele mensen, 'die dachten, dat er nu een NSB'er (bedoeld werd, notabene, Meeùs!) op het stadhuis zat', van dat idee af te brengen. Hurks was zijn advocaat in privézaken, maar was op de vergadering ook voorgesteld als advocaat van de gemeente. Van Woensel bestreed dat laatste: Hurks was géén advocaat van de gemeente. Tussen de voor- en tegenstanders van Meeùs werden op de bijeenkomst felle debatten gevoerd. De meeste aanwezigen waren echter op de hand van de waarnemend burgemeester.[15]

In de stad bleef de ontevredenheid echter aanhouden. Een week na de bijeenkomst kwam een voorstander van Meeùs vragen of Van Woensel er niet voor kon zorgen, dat de mensen ophielden met kwaad te spreken, o.a. door bekend te maken dat óók de loco-burgemeester, tegelijk met Van Slobbe, zijn ontslag had ingediend. Die wetenschap zou hem dan wel helemaal 'schoonwassen'. Van Woensels reactie was, dat het niet om de ontslag-aanvrage ging, maar om de daden van Meeùs bij de vordering voor de tankgrachten.

Het was duidelijk dat de positie van loco-burgemeester Meeús zeer moeilijk was geworden. Hij had samen met Van Slobbe ontslag willen nemen, was geprest om voorlopig aan te blijven, had dat gedaan met het idee, al of niet terecht, daardoor Van Slobbe van arrestatie te redden[16] en had nu de naam een hele of minstens een halve NSB'er te zijn die de bevelen van de Duitsers opvolgde, die voor de burgemeester reden waren geweest om af te treden. Naar zijn idee kon hij vanwege de grote tegenstand in de stad en zijn eigen drukke zaken maar beter aftreden. Hij zou zaterdag 25 maart naar de commissaris en de *Beauftragte i*n Den Bosch gaan om te vragen wat hem te doen stond. Van Woensel raadde hem echter aan het tijdstip van zijn aftreden te laten afhangen van het antwoord op de vraag

wie hem zou opvolgen. Als hij nu onmiddellijk wegging, zou het gevaar groot zijn dat de volkomen onbekwame en 'gevaarlijke' Van der Aa hem zou opvolgen, die zijn grenzen niet meer zou kennen, zodra hij macht had'. Als Van der Aa er eenmaal zat, zouden de Duitsers geen haast meer maken met het benoemen van iemand anders, omdat ze vonden dat de zaken nu goed liepen. Beter was het, aldus van Woensel, te wachten tot de bezetter een 'betere' NSB-er dan Van der Aa gevonden zouden hebben. Zowel de *Beauftragte* als de commissaris van de provincie vertelden Meeùs bij zijn bezoek aan Den Bosch dat hij nog moest blijven zitten.[17]

Vorderingen voor Steenbergen: NSB-wethouder J.C. van der Aa neemt over

Begin april was waarnemend burgemeester Meeùs ondanks zijn aandringen nog steeds niet ontslagen, toen zich een nieuwe vorderingseis voordeed. Dinsdag 4 april hield hij nog een vergadering met de wethouders. Na afloop deelde hij echter mee direct naar bed te gaan omdat hij zich 'ongesteld voelde'. De volgende dag belde Van Woensel hem om vier uur op met de mededeling, dat om half vijf een spoedvergadering van burgemeesters bijeengeroepen was op het Gewestelijk Arbeidsbureau. Meeùs zei wegens ziekte niet te kunnen gaan en gaf aan de gemeentesecretaris het advies wethouder Kroone te waarschuwen of zelf te gaan.[18] Op de bijeenkomst kregen de burgemeesters van de Duitse *Fachberater* Blank te horen, dat Breda, Oosterhout, Teteringen, Terheijden en Nieuw-Ginneken 1500 burgers moesten leveren voor grondwerken in Steenbergen. Breda moest er 850 voor zijn rekening nemen. Van Woensel had zelf de bijeenkomst bijgewoond en had de eisen als onmogelijk van de hand gewezen. Hij kwam direct na afloop Meeùs inlichten. Die beschouwde zijn ziekte als een 'geschenk des hemels'.[19] Omdat zowel wethouder Kroone als Van Haperen onbereikbaar waren, - Kroone was door Meeùs de stad uitgestuurd en Van Haperen had het advies gekregen op 'zijn buiten' in Princenhage te blijven omdat hij 'toch geen Duits verstond', - bleef alleen NSB-wethouder Van der Aa over om de rol van loco-burgemeester over te nemen.

Donderdag 6 april kwam een Duitse luitenant bij Van Woensel op het stadhuis met de details van de vorderingseisen voor Breda. Iedere dag zou zich een bepaald percentage van het aantal opgeëiste arbeiders moeten melden, totdat het totaal van 900 bereikt zou zijn. Na overleg met loco-secretaris Van Meerwijk over wat te doen, - aanblijven of weggaan? - , spoedde Van Woensel zich naar bisschop Hopmans om raad. Daar trof hij de burgemeesters van Rucphen, Beek, Zundert en Rijsbergen aan, die 400 man moesten leveren voor Zierikzee. De bisschop wees op het standpunt van het episcopaat: meewerken aan de eisen was de burgemeesters niet toegestaan. Van Woensel kreeg na discussie het advies te doen wat hem eventueel opgedragen zou worden. De burgemeesters kregen van Hopmans te horen, dat het 'oirbaar [was] indien zij aan de vordering voldeden door op ongetekende briefjes aan de gevorderde burgers mede te delen, dat zij door de Duitse Weermacht gevorderd waren'. Van Woensel had enige moeite met deze merkwaardige tussenoplossing maar besloot na overleg met Van Meerwijk, die het met de bisschop eens was, als gemeentesecretaris op zijn post te blijven. 's Avonds werd de teruggekeerde Van der Aa op de hoogte gebracht van de eisen en van de afwezigheid van de andere wethouders. Hij kreeg het advies aan de Duitsers uitstel van de vordering te vragen. Dat weigerde hij echter. Op dát moment werd J.C. van der Aa, als gevolg van de ziekte van Meeùs en het accepteren van de Duitse vorderingseisen, de facto met de uitvoering er van, en de waarneming van het burgemeesterschap belast. De volgende morgen, Goede Vrijdag 7 april, bevestigde Meeùs deze situatie telefonisch met de mededeling aan betrokkene, dat hij als enige overgebleven *hauptamtliche* wethouder nu de taak van loco-burgemeester had. Van Haperen en Kroone hadden namelijk het wethouderschap slechts als bijbaan, *neben-amtlich.* Zij meldden zich diezelfde dag ziek.[20]

Van der Aa toog op Goede Vrijdag 7 april onmiddellijk voortvarend aan het werk. Toen Van Woensel zich 's middags om één uur op verzoek van Van der Aa, voor een 'ernsti-

ge aangelegenheid' op het stadhuis moest melden, trof hij daar Van der Aa aan met NSB-kringleider F.H. de Koning en de adjunct-directeur van het Gewestelijk Arbeidsbureau, de NSB'er L. Zaayer. Met zijn drieën drongen ze er bij de gemeentesecretaris op aan op korte termijn aan het bevel vande Weermacht te voldoen. Niet meewerken of traineren zou als sabotage worden beschouwd. 's Avonds voegde zich daar tot Van Woensels ontzetting nog de beruchte NSB'er en WA-man Jos Driessen bij.[21] Nu ze de macht in het stadhuis dachten te hebben, ging Van der Aa voortvarend te werk. Als hoofd van de gemeente-secretarie kreeg Van Woensel de opdracht zoveel mogelijk ambtenaren op te roepen om de vereiste eerste lichting van honderdtachtig man uit te zoeken, die de volgende dag om zes uur zou moeten vertrekken. Het mochten geen landbouwers of fabrieksarbeiders zijn, omdat die in hun eigen sector nodig waren. Van der Aa eiste daarom twee lijsten: één van kantoor-personeel, en één van de leden van de vrije beroepen en de middenstand. Van Woensel weigerde echter categorisch zijn personeel opdracht te geven tot het aanwijzen van burgers. Dat vond hij de verantwoordelijkheid van Van der Aa, die naar zijn mening de Duitse opdrachtgever beter om uitstel kon vragen, daar het onmogelijk zou zijn de mensen vóór zaterdagmorgen op te roepen. Van der Aa vertrok daarop om drie uur per auto naar Steenbergen om bij luitenant Manger uitstel te bepleiten, nadat hij dat eerst tevergeefs telefonisch had geprobeerd. Woedend belde Manger, terwijl Van der Aa nog bij hem zat, twee uur later naar Van Woensel en dreigde hem wegens sabotage bij de Rijkscommissaris te rapporteren. Voor de zaterdag was door hem al een trein besteld om de gevorderde arbeiders te vervoeren. Daarna kreeg Van der Aa de telefoon om Van Woensel te vragen op zijn terugkeer te wachten en te zorgen Paaszaterdag voldoende personeel op de secretarie te hebben. De gemeentesecretaris beloofde voor 35 man te zorgen.[22] Na zijn terugkeer uit Steenbergen vertelde Van der Aa 's avonds omstreeks zeven uur, dat hij opdracht had gekregen voor Paaszondag 100, voor Paasmaandag 80, voor dinsdag 180 en voor iedere volgende dag 90 man te zorgen, tot een aantal van 900 was bereikt. Nog dezelfde avond had de gemeentesecretaris bij hem thuis, in aanwezigheid van loco-secretaris Van Meerwijk, een gesprek met politiecommissaris De Bruijn, die hem vertelde dat de politie in geen geval tot arrestatie van weigeraars of achterblijvers zou overgaan. Ook hadden ze een discussie over de voor-en nadelenvan onderduiken door Van Woensel. De Bruijn en Van Meerwijk riedden het hem af. Een tweede gespek had de gemeentesecretaris die avond nog bij de zieke Meeùs thuis. Het ging over diens voorstel de commissaris van de provincie Van Rijckevorsel te vragen Van der Aa tot loco-burgemeester te benoemen. Van Woensel raadde dat af, omdat hij het een ondraaglijk idee vond 'á bout portant' de zwakke Van der Aa als loco-burgemeester te zien, overheerst door de fanatieke Driessen.

Paaszaterdagmorgen 8 april ging Van Woensel al vroeg opnieuw naar Meeùs met het voorstel nog wat tijd te rekken door de ambtenaren de opdracht te geven de komende dagen 10.000 namen aan Van der Aa voor te leggen, waaruit hij een keuze kon maken. Het zou de nodige tijd en moeite gaan kosten een juiste lijst met de benodigde 900 namen uit die hoeveelheid samen te stellen. Daarna kon de herstelde Meeùs eventueel zijn taak als loco-burgemeester weer opnemen. De Duitsers kregen zo weliswaar hun 900 man, maar alles was beter dan een Van der Aa, met achter zich de rampzalige Driessen. Meeùs was het met de voorstellen niet eens. Voor zichzelf wilde hij er het liefst mee ophouden en hij wilde de ambtenaren hun vrije Paasdagen niet afnemen.

Die Paaszaterdag moet op het stadhuis een chaotische en gespannen dag zijn geweest. Slechts een klein deel van de ambtenaren was komen opdagen en Van Woensel had, ondanks de opdracht van Van der Aa, geen lijst willen maken van niet verschenen personeel. Met waarnemend politiecommissaris Brouwers, - De Bruijn was ondertussen ook 'ziek' geworden en kreeg per 1 augustus 1944 op eigen verzoek ontslag! [23] -, werd op aan-dringen van Van der Aa en Driessen de vermeende dreigende toestand, de 'revolutie' zoals zij het noemden, besproken, die zou kunnen ontstaan bij de arrestatie van werkweigeraars. Ter versterking van de politie zou, aldus de de twee, de Landwacht van Driessen bewakings-opdrachten overnemen, zodat de politie alle aandacht kon geven aan de controle en arres-

tatie van degenen, die geen gehoor zouden geven aan de oproep voor Steenbergen. Nog geen week heeft de Landwacht die taak overgenomen, tot donderdagochtend 13 april. Waarschijnlijk vonden ze, volgens Brouwers, de taak te zwaar en gebruikte de polite de gewonnen tijd niet voor de arrestatie van onwilligen. Bovendien was de zogenaamde 'revolutie' die de NSB'ers hadden gevreesd uitgebleven.[24]

Van der Aa vertelde aan de op Paaszaterdag wel opgekomen ambtenaren op het Bevolkingsregister, dat hij 'er stond als loco-burgemeester', en legde uit wat de Duitse plannen waren. Hij beval ze die uit te voeren. Ook de gemeentesecretaris maande de ambtenaren tot spoed aan maar verklaarde tegelijkertijd tegen weigeraars niets te zullen ondernemen. Driessen hielp bij het opstellen van de lijst van de die dag op te roepen personen, vooral mensen die hij als poltieke tegestanders beschouwde, zonder te letten op leeftijd, of na te gaan of ze niet reeds werkzaam waren bij de vrijgestelde bedrijven die voor de Duitse Weermacht werken, de *Rüstungsbetriebe*. Ook eiste hij van de poltie een lijst met zwarthandelaars. Toen hij de geleverde lijst echter onder ogen kreeg zei hij er veel meer te kunnen leveren. De ambtenaren hadden aan het eind van de middag een lijst met tweeduizend namen van mogelijk op te roepen personen opgesteld.

Paaszondag 9 april ging Van Woensel naar het huis van Meeùs, waar volgens een telefonisch gemaakte afspraak, ook de 'zieke' wethouders aanwezig zouden zijn voor een 'conferentie'.[25] Kroone en Van Haperen weigerden aanvankelijk te komen, de eerste vooral uit wantrouwen ten opzicht van Meeùs' handelswijze, de tweede, omdat hij echt ziek was. Hij had de griep. Kroone liet zich door Van Woensel echter over halen toch te komen, na vernomen te hebben, dat Van Haperen opgehaald zou worden in een door de gemeentesecretaris gevorderde ziekenwagen. Van Haperen stuurde de ziekenwagen echter terug. In plaats daarvan werd hij toen opgehaald door een personenwagen. Op de bijeenkomst ten huize van Meeùs werd voornamelijk over de ziektegevallen gesproken. Het was te verwachten, dat de Duitsers al die zieken van het stadsbestuur niet zouden slikken. Kroone had om die reden op advies van zijn arts Van der Aa reeds gebeld en meegedeeld dinsdag weer te kunnen komen, maar niet in staat te zijn het loco-burgemeesterschap op zich te nemen. Van Haperen gaf toen ook te kennen een paar dagen later wel weer aan het werk te kunnen gaan.

Op Tweede Paasdag 10 april gingen op het stadhuis de vorderingen onder leiding van Van der Aa verder. Driessen had nu een lijst met 180 namen, vooral van poltieke tegenstanders, opgesteld onder wie vele industriëlen, die bij voorkeur dienden te worden opgeroepen. De NSB-politie-adjudanten J.P. Eling en C. van der Hoeven hadden een lijst van mensen met een justitiële veroordeling opgesteld; twee lijsten waar voor de vorderingen weinig mee te doen was. Van de 100 voor zondag opgeroepen burgers hadden zich er maar 28 gemeld. Van de Duitsers mochten de wegblijvers eerst nog een waarschuwing, een *polizeiliche Warnung* krijgen. Van der Aa eiste, dat waarnemend commissaris van politie Brouwers die zou opstellen. De laatste weigerde echter en volstond met het rondsturen van zes agenten, die 'achterblijvers gemoedelijk op de schouders klopten'.

De afgesproken grote vergadering om 11 uur op het stadhuis met provinciecommissaris Van Rijckevorsel, *Beauftragte* Thiel, *Referent* Kutscher, een officier van de *Wehrmacht* en 27 Brabantse burgemeesters leverde niets concreets op inzake de vorderingen. Ook de volgende dagen kwam slechts een klein deel van de opgeroepen Bredanaars opdagen. Van der Aa drong bij Van Woensel niet meer aan op medewerking. Het was ook niet meer goed te achterhalen wie weggebleven waren en een politiewaarschuwing moesten krijgen, omdat de lijsten met de namen van de opgeëiste burgers niet mee terug werden genomen uit Steenbergen. Van de in totaal 630 opgetrommelde mensen waren er tot en met dinsdag 11 april slechts 150 aan het werk gegaan. Van der Aa zag het op die manier niet meer zitten en begaf zich woensdag naar de *Beauftragte* in Den Bosch om zijn beklag te doen over het geringe resultaat van zijn werk door de tegenwerking op het stadhuis. Na terugkeer vertelde hij loco-secretaris Sommeling, dat de zieke wethouders medisch gekeurd moesten worden.

Donderdagmiddag 13 april bracht Van der Aa een langdurig bezoek aan Meeùs thuis.[26] Hij vertelde, dat *Beauftragte* Thiel had hem opgedragen de zieke wethouders door een Duitse dokter te laten keuren. Meeùs verzette zich daar met klem tegen. Hij zou een Duitse dokter niet binnenlaten. Van der Aa had geen recht zo'n opdracht te geven. Dat konden alleen de Duitsers zelf doen. Daarop besloot Van der Aa op het stadhuis eerst door Sommeling te laten uitzoeken hoe dat precies zat en een keuring uit te stellen. De volgende morgen bleken wethouder Kroone en Van Haperen weer op het stadhuis te zijn en was een keuring niet meer nodig.

Tijdens zijn bezoek aan Meeùs had Van der Aa ook gesproken over het loco-burgemeesterschap, dat door hem werd waargenomen. Nadat Meeùs had aangegeven, dat hij zo spoedig mogelijk ontslagen hoopte te worden begon Van der Aa over zijn eigen positie en kansen op een mogelijk burgemeesterschap. Hij voegde er aan toe dat Meeùs waarschijnlijk pas zijn ontslag zou krijgen op het moment dat een ter plaatse goed bekende burgemeester zou zijn uitgezocht en benoemd. Op zijn vraag of hij zelf een kans zou maken gaf Meeùs wijselijk geen antwoord. Dat Meeùs pas zijn ontslag zou krijgen na de beslissing over een ter plaatse goed bekende NSB-burgemeester bleek een juiste veronderstelling van Van der Aa. (zie hieronder)

De pogingen op het stadhuis de aantallen arbeiders, die de Duitsers opeisten voor Steenbergen, opgeroepen te krijgen duurden tot en met vrijdag 28 april. De benodigde aantallen werden echter bijlange na niet gehaald. Dat had verschillende oorzaken. Door de ambtenaren werd hard gewerkt aan alle mogelijke lijsten van op te roepen kandidaten voor de werkzaamheden, reeds opgeroepen burgers, niet verschenen burgers, niet opgekomen burgers. Enerzijds wilde Van Woensel Van der Aa de indruk geven dat er hard gewerkt werd om de door de Duitsers geëiste aantallen te halen, anderzijds maakten de onderling niet overeenstemmende lijsten en het met opzet moeilijk gemaakte kaartsysteem met alle gegevens, het erg moeilijk een goed overzicht van alles te houden. Waren de mensen via de vorderingsbriefjes, door Van der Aa ondertekend, eenmaal opgeroepen, dan bleek daarvan weer een groot deel tot de uitzonderingsgevallen te behoren en regende het aanvragen voor vrijstellingen, die vervolgens weer uitgezocht moesten worden. Daardoor werd het oproep-proces nog eens extra vertraagd. De taktiek op het stadhuis, onder leiding van Van Woensel, (b)leek dus een vorm van meewerken en samenwerken in te houden, die gezien kon worden als tegenwerken.

Iedere dag moest uit Steenbergen een lijst terugkomen met de namen van de niet-opgekomen burgers. Vaak werd dat 'vergeten', zodat veel weigeraars moeilijk opgespoord en niet vervolgd konden worden.

Het was ook duidelijk dat de inmenging van een man als Driessen averechts werkte. Tegen diens onbehouwen optreden bij het opstellen van de lijsten van te vorderen politieke tegenstanders en het uitvoeren door de Landwacht van politietaken bestond in de stad bij iedereen de grootste weerzin en dat was mede oorzaak van openlijke tegenwerking door het bedrijfsleven, toen het Gewestelijk Arbeidsbureau voor een nieuwe vordering van mensen voor werkzaamheden in Zeeland een beroep op de directies deed. Tijdens een bijeenkomst op het gemeentehuis moest de Duitse *Fachberater* van het arbeidsbureau de aanwezige directies sussen door te zeggen dat de oproepen voorlopig niet door zouden gaan.[27]

De arrestatie van achterblijvers bleek door de verwarrende manier van werken en de tegenwerking ook niet goed uitvoerbaar. Met de hulp van, waarschijnlijk, de politiemannen Eling en Van der Hoeven werd uiteindelijk op dinsdag 25 april een negental achterblijvers uitgezocht, die gearresteerd moesten worden. In de arrestatiebevelen stond: 'op bevel van de Sicherheitsdienst'. Onder leiding van waarnemend commissaris Brouwers werd de zaak zo uitgevoerd dat de zeven arrestanten, - twee van hen bleken al geruime tijd niet meer thuis te zijn -, allen werden vrijgesteld. Brouwers ging persoonlijk met de opgeroepenen naar de twee NSB-politieagenten agenten Eling en Van der Hoeven op het stadhuis om de vrij-stelling te bepleiten. Zijn ondergeschikten konden niet anders dan toegeven. Voor Van der

Aa was het een reden om een klacht over Brouwers in te dienen bij de directeur-generaal van politie.[28]

Voortgaande vorderingen onder leiding van loco-burgemeester Van der Aa

Het loco-burgemeesterschap was Van der Aa toegevallen door de ziekte van wethouder en loco-burgemeester Meeùs en de onwil of onmacht van de wethouders Kroone en Van Haperen om de taak van Meeùs over te nemen. Meeùs (b)leek werkelijk ziek: hij had een 'negenoog, een kwaadaardige steenpuist op een zeer vervelende plaats. Hij bracht enkele weken in het ziekenhuis door en medisch gezien werd de verwachting uitgesproken dat hij eind mei in zijn functie zou kunnen terugkeren. Na thuiskomst kreeg hij echter opnieuw last van een negenoog en voelde hij zich niet meer in staat naar het stadhuis terug te keren.[29]

Van der Aa zat er nu feitelijk vanaf donderdag 6 april en had zich naar eigen zeggen ingewerkt. Het betekende, dat hij met de volgende vorderingseisen voor het aan-leggen van verdedigingswerken van de Duitsers te maken kreeg na het aflopen van de werkzaamheden in Steenbergen. Even was gedacht, - hierboven al vermeld -, het bedrijfsleven daarbij in te schakelen, maar zowel van de kant van het bedrijfsleven als van Duitse instanties, die het bedrijfsleven nodig hadden, was daar zoveel bezwaar tegen gerezen, dat de *Wehrmacht* de oproepen weer op de gebruikelijke manier door het bureau bevolking van de gemeenten liet uitvoeren.

Van de moeizame actie voor Steenbergen had Van der Aa geleerd dat hij de gehate Driessen niet meer moest inschakelen. Diens optreden op het stadhuis had zowel bij de ambtenaren als bij de bevolking zoveel weerzin opgeroepen, dat een voortzetting van zijn aanwezigheid daar niet zinvol was. In het hiervoor reeds vermelde anderhalf uur durende gesprek met Meeùs had Van der Aa al aan gegeven met Driessen op het verkeerde paard te hebben gewed.

Een tweede verandering bracht hij aan bij de bezorging van de vorderingsbriefjes. Tot dan toe hadden de politie en de meterophalers van de gemeentelijke Lichtbedrijven dat gedaan, maar zowel bij het bezorgen van de briefjes als bij de controle op de opkomst van de opgeroepenen was de betrouwbaarheid van het politiekorps zeer gering gebleken. Voortaan werden alleen werknemers van het Gemeentelijk Energiebedrijf ingeschakeld. Het bedrijf beschikte namelijk over een bijgewerkt adressenbestand van de inwoners en over talrijke meteropnemers-geldophalers, die beroepshalve uitstekend de weg wisten in de stad. Vanaf half mei tot en met eind augustus 1944 ontving directeur Leeuwenberg dertien maal een opdracht om briefjes te laten rondbrengen. Daarbij ging het in totaal om meer dan 1700 opgeroepenen.[30] Gedurende die periode, mei-augustus, bestond het werk van Van der Aa als loco-burgemeester uit bijna niets anders dan het oproepen van zoveel mogelijk burgers ten behoeve van de graafwerkzaamheden van de Duitsers. Ook toen hallf juli 1944 de nieuwe burgemeester G.C. Blom was benoemd, bleef hij op het stadhuis de leiding houden over de vorderingen. Hij probeerde daarbij de Duitsers zoveel mogelijk ter wille te zijn, ondermeer door ook scholieren van 17 jaar en ouder in te schakelen. Begin april had hij de directies van de twaalf scholen voor voortgezet onderwijs voor een eerste maal schriftelijk gevraagd opgave te doen van alle mannelijk leerlingen van 17 jaar en ouder. Rector Gunning van het Stedelijk Gymnasium wendde zich tot Van Woensel om raad. Die luidde: protesteren omwille van het onderwijsbelang en de nog niet geëindigde vakantie, en daarna vanwege het beginnen van de eindexamens. Resultaat was dat door het Gymnasium en de overige scholen voor voortgezet onderwijs geen opgave werd gedaan. Begin mei herhaalde Van der Aa zijn schriftelijk verzoek. Hij ontving echter opnieuw alleen maar afwijzende antwoorden. De directies van de scholen van het bijzonder, - katholiek en protestants-christelijk -, onderwijs verwezen naar hun besturen als degenen die moesten beslissen. De Rijks-H.B.S. verwees naar het departement van Onderwijs. Alleen de directeur van de Gemeentelijke Ambachtsschool gaf na enig aandringen de namen van 59 leerlingen op.[31]

Eind april waren de werkzaamheden te Steenbergen achter de rug en werden ook verdere vorderingen voor Zeeland enige tijd gestopt.[32] Het betekende echter geen definitief einde aan het vorderen van burgers van Breda. In de tweede week van mei deelde Van der Aa de gemeentesecretaris mee, dat hij een nieuwe opdracht had voor de vordering van 150 man voor Woensdrecht. Van Woensel stelde hem voor Cruyssen de leiding te geven op het bevolkingsregister bij die actie, veronderstellend, dat genoemde ambtenaar als 'dwarskijker', de meest geschikte persoon zou zijn om de nieuwe vorderingen te saboteren.

Hoeveel Bredase burgers in totaal voor iedere vorderingsactie afzonderlijk precies zijn opgeroepen én werkelijk verschenen is niet exact te reconstrueren. De gegevens erover zijn te fragmentarisch, onduidelijk en spreken elkaar vaak tegen door voor dezelfde vordering met verschillende getallen te komen. In een aantal gevallen had dat te maken met het naar beneden bijstellen van de aantallen op te roepen personen, omdat er minder voor het werk nodig bleken te zijn. Ook heeft een deel van de opgeroepenen daarna om een of andere reden vrijstelling gekregen. Bovendien is een aantal burgers meermaals, voor verschillende bestemmingen, opgeroepen. Volgens afspraak tussen Binnenlandse Zaken en de Duitsers mocht iemand slechts voor maximaal twee weken achtereen aan het werk worden gezet. Van der Aa probeerde die termijn te verlengen tot vier weken, zich daarbij beroepend op een besluit dat de Rijkscommissairis zou hebben genomen. Na informatie bij de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken bleek dat niet waar te zijn en ging een verlenging van de termijn niet door.

Met behulp van een aantal bronnen kan echter wel een indruk gegeven worden van het totale aantal opgeroepenen waarover het hier gaat.[33] De schatting is, dat van begin april tot en met eind augustus 1944 tussen de 2500 en 3000 oproepen werkelijk zijn uiitgedeeld en dat er daarvan, volgens de opgaven aan het Duitse ziekenfonds en een loonoverzicht, maximaal de helft daadwerkelijk is komen opdagen. Wanneer rekening wordt gehouden met het feit dat die opgaven per week werden gemaakt, terwijl de werkperiode voor een opgeroepene twee weken bedroeg, kan gevoeglijk worden aangenomen, dat het werkelijke aantal nog lager lag: ongeveer 1000 burgers. Dat komt ook overeen met de beweringen van secretaris Van Woensel in zijn dagboek, dat op bepaalde dagen van de opgeroepen slechts eenderde kwam opdagen, soms zelfs nog minder.

De plaatsen waar voor de Duitsers gewerkt moest worden konden zowel binnen of in de buurt van Breda zijn als verder weg: Steenbergen, Woensdrecht en Moerdijk. Speciaal werk moest geleverd worden door bezitters van karren en paarden binnen de gemeente: boeren, voerlieden of verhuizers. Zij dienden zich 's morgens vroeg, met paard en kar, te melden aan de poort van het vliegveld Gilze-Rijen om de gaten in de startbanen te dichten die na de herhaaldelijke nachtelijke bombardementen van de Geallieerden waren ontstaan.

Van de verplichte arbeid voor de Duitsers in de laatste maanden voor de bevrijding van de stad op 29 oktober 1944, heeft het moeten graven van tankvallen in de bossen bij Strijbeek en Galder, o.a het Mastbos, de sterkste herinneringen nagelaten door de herhaal-delijke razzia's in de straten van Breda om zoveel mogelijk mensen aan het graven te krijgen. Wekenlang duurfde de mannelijke bevolking zich niet op straat te vertonen. Zelfs de kerkdiensten werden door hen maar weinig bezocht. Het moeten graven om de bevrijders van het land bij de grenzen tegen te houden was een onverdraaglijk idee.[34] Het was bovendien een gevaarlijk karwei wegens de kans op bombardementen van de Geallieerden die het luchtruim beheersten. De laatste grote vorderingseis ontving het gemeentebestuur van de Duitse Weermacht op 23 september 1944. Met onmiddellijke ingang dienden 500 mensen te gaan graven bij Strijbeek. Toen de opdracht door het tot een chaos gemaakte kaartsysteem niet kon worden uitgevoerd, stelde Van Woensel de Duitsers voor het bij het Gewestelijk Arbeidsburau te proberen.[35]

Burgemeester G.C. Blom

Een NSB'er als burgemeester

Over het algemeen wordt in studies over de bezettingstijd weinig over NSB-burgemeesters geschreven, anders dan in de vanzelfsprekende negatieve bewoordingen die gebruikelijk zijn. Een NSB-burgemeester deugde niet, omdat hij een NSB'er was. Wanneer hij benoemd was in een vroege fase van de bezetting, zoals in veel van de grotere steden, wordt uiteraard meer aandacht aan hun daden en opvattingen besteed dan aan de nationaal-socialisten die later, en in plaatsen van minder belang, benoemd werden. Notoire aanhangers van de nationaal-socialistische ideologie, die het belang van de bezetter hoger aansloegen dan het belang van de eigen Nederlandse bevolking werden begrijpelijkerwijze meestal niet altijd met de in de geschiedwetenschap benodigde distantie beschreven en beoordeeld. Zolang 'Oorlog en Bezetting' nog contemporaine en 'meegeleefde' gebeurtenissen waren voor de lokale en landelijke geschiedschrijvers is die neiging niet zo vreemd te noemen. Wel vreemd zou het zijn, dat na de verdwijning van de oorlogsgeneraties en daardoor ook van de persoonlijke herinneringen, die wijze van bevooroordeelde, moreel getinte geschiedschrijving zou blijven bestaan. Recente wetenschappelijke geschiedschrijving wijst echter steeds meer in de richting van meer zakelijkheid, distantie en objectiviteit. Ook NSB-burgemeesters kunnen hun eigen, niet apriori als slecht te noemen motieven en argumenten gehad hebben om te handelen zoals zij deden. Wanneer ze daarin zover gingen, dat ze hun eigen aanvankelijk goede bedoelingen verloochenden en bepaalde morele grenzen overschreden of schade berokkenden aan medemensen, valt hen iets te verwijten en, na de oorlog, ook in strafrechtelijke zin iets ten laste te leggen. Buiten beschouwing blijft hierbij de constitutionele vorm van landverraad die ze gepleegd hebben door het burgemeesterschap tijdens bezetting door een vreemde mogendheid te accepteren, waarvoor elk van hen zich na de bevrijding in een zuiveringsproces had te verantwoorden.

Loopbaan tot aan benoeming

G.C. Blom werd in 1902 geboren in Weesp en trad na zijn middelbare school in dienst bij de Rijksbelastingdienst. Na een loopbaan in verschillende plaatsen was hij bij de inval van de Duitsers in Nederland Inspecteur van Invoerrechten en Accijnzen te Breda en woonde hij in de Valkenierslaan te Ginneken. Hij werd in 1933, naar eigen zeggen uit weerzin tegen het socialisme en de klassenstrijd, lid van de NSB. Hij wordt ook beschouwd als een van de oprichters van de afdeling Breda van de NSB. Vanwege het verbod echter van de Nederlandse regering op het lidmaatschap van de NSB voor overheidsdienaren moest hij het onderbreken tot na de Duitse inval van mei 1940.[36] Na zijn terugkeer uit Zundert, waar hij, net als veel andere inwoners van Breda, met zijn gezin tijdens de evacuatie van de stad was terechtgekomen, hervatte Blom zijn werk als belastinginspecteur. In september 1940 werd hij opnieuw lid van de NSB en ook lid en plaatselijk leider van de Nederlandse of Germaanse SS, volgens Blom een politieke formatie, die voor het behoud van de 'Nederlandsche volksaard' streed en scherp wees op een 'Aziatisch-Bolsjewistisch gevaar voor Europa'.

Van de Bredase afdeling van de NSB kreeg hij geen gunstige indruk, evenmin van de meeste leden ervan. Hij trof, naar eigen zeggen, een 'nog primitief georganiseerde afdeeling' aan.[37] Het bevestigt het verschijnsel, dat een groot deel van de leden van de NSB uit gewone mensen bestond die de partij zagen als een middel uit hun armoede als arbeiders of kleine middenstander te ontsnappen. Zij waren, net als Blom, lid geworden om de klassenstrijd op 'nationale', wijze aan te pakken: nationaal-socialistisch, Het verschil in opleiding, ontwikkeling en politieke visie echter tussen een deel van hen en mensen als NSB-burgemeester Blom en NSB-wethouder J.S. de Groot, maakte het soms moeilijk met de plaatselijke NSB-ers samen te werken. Volgens Blom, en de Groot, ontbrak het veel NSB'ers aan idealisme en inhoud.

Eén van de doelstellingen van de NSB was in de loop van een paar jaar een groot aantal NSB-burgemeesters benoemd te krijgen in gemeenten waar de zittenden werden ontslagen of niet herbenoemd zouden worden. Probleem was echter dat het aantal geschikte leden van de NSB voor een dergelijke functie beperkt was. Op advies van de *Beauftragte* van Zuid-Holland, Schwebel werd daarop begin 1941 een eerste cursus voor kandidaat-burgemeesters onder NSB-leden opgezet,met als onderwerpen, staatsrecht, gemeenterecht, gemeentefinanciën en spreekvaardigheid. Aanvankelijk was het de bedoeling de cursus mondeling te geven maar door gebrek aan goede opleiders gebeurde het al spoedig grotendeels schriftelijk[38] Blom nam deel aan de B-groep van februari 1941 en was een van de weinigen die slaagde. Het oordeel over zijn geschiktheid voor het burgemeesterschap luidde voor de hoofdonderdelen tamelijk gunstig: staatsrecht: 'zeer geschikt'; gemeentewet: 'twijfelachtig'; gemeentefinanciiën: 'uitstekend'. Voor het onderdeel spreekvaardigeid oordeelde cursusleider Ernst Voorhoeve: 'goed-uitstekend'. Hij voegde er nadrukkelijk aan toe, dat Blom zeer geschikt was voor een 'grootere gemeente, Ginneken, daarna Breda b.v.'.[39] De suggestie een mogelijke funktie als burgemeester van Ginneken en daarna Breda had waarschijnlijk te maken met het feit, dat burgemeester Serraris van Ginneken-Bavel na zijn pensionering alleen nog maar waarnemend was en dus makkelijk te vervangen en het dorp met ingang van 1 januari 1942 in Breda zou worden opgenomen.[40] In 1942 was er dus reeds in sommige kringen sprake van Blom burgemeester van Breda te benoemen. Toentertijd had hij dat pertinent geweigerd.[41] Waarschijnlijk wilde hij toen uit respect geen misbruik maken van de mogelijkheid Van Slobbe op te volgen die in 1942 aan het einde van zijn eerste termijn als burgemeester was gekomen en voor herbenoeming in aanmerking kwam. Mogelijk vond hij zichzelf ook nog te onervaren om burgemeester te worden, zeker niet in een stad waar hij, in dubbele zin, goed bekend was. NSB-wethouder De Groot raadde een benoeming ook af. Met burgemeester Van Slobbe viel goed te werken en het was niet gewenst hem op dat moment opzij te zetten.[42]

Na zelf geslaagd te zijn voor het burgemeestersexamen kreeg Blom het verzoek cursusleider te worden voor kandidaten in de Kring Breda van de NSB. In het najaar van 1941 en het voorjaar van 1942 gaf hij samen met 'kameraad' D.J. Munnik een serie lessen aan acht kandidaten, op zaterdagmiddag, van drie uur tot half zes, in het Kringhuis van de NSB aan de Ginnekenweg. Slechts één kandidaat, - die uit Breda -, woonde alle lessen bij, de overigen van buiten de stad, waren vaak afwezig. Wegens de slechte resultaten van de eerste cursus drong Blom bij de Kringleider aan op een strenge selecite van de vele kandidaten die zich hadden aangemeld. Toen hij zelf tot wethouder van Rotterdam werd benoemd beval hij de adjunct-directeur van de Bredase Openbare Werken, Ir. J.H.J. Op den Oordt, aan als zijn opvolger in Breda voor de de functie van cursusleider. De laatste was namelijk tegelijk met Blom ook voor het burgemeestersexamen geslaagd. Zijn medewerker aan de Bredase cursus Munnik werd door Blom als cursusleider niet geschikt geacht.[43] Het slechte resultaat van de Bredase cursus kwam overeen met het slechte landelijke resultaat dat na twee lichtingen van deelnemers werd geconstateerd. Op aanraden van commissaris-generaal Schmidt werd met een derde lichting niet meer begonnen.[44]

In plaats van zich te kandideren voor een burgemeesterschap vervolgde Blom zijn loopbaan als NSB-lid op een andere manier. Bij burgemeester F. Müller van Rotterdam, die leiding gaf aan het nationaal-socialistische burgemeesterscorps en een rol speelde in selectie en werving van partijgenoten als burgemeester, moet Blom opgevallen zijn als een capabel figuur.[45] Hij trok hem in april 1942 aan als wethouder van Financiën en Bedrijven. Een paar maanden later echter moest Blom die functie voor ongeveer een jaar onderbreken wegens vertrek als vrijwilliger voor de Waffen-SS naar het Oostfront, het terrein waar, zoals hij het zag, tegen het communisme gevochten kon worden. Als lid van de Nederlandse of Germaanse SS was het na de Duitse aanval op de Sovjet-Unie mogelijk, en voor een goed nationaal-socialist zelfs een plicht, zich als vrijwilliger te melden bij de Waffen-SS ter ondersteuning van de strijd van het Derde Rijk tegen het dreigend communistisch gevaar. Na het einde van de oorlog is zijn deelname aan die strijd, waarover hieronder meer, onderwerp

van discussie geworden. Voor velen, tijdens en na de oorlog, was het onderscheid tussen het lidmaatschap van de Nederlandse of Germaanse SS ,en het lidmaatschap van de Waffen-SS moeilijk te maken. De Duitse opvattingen in deze maakten dat ook steeds moeilijker.

De Nederlandse of Germaanse SS, in september 1940 op instigatie van de Duitsers door Mussert opgericht, was weliswaar formeel een organisatie binnen de NSB, en als zodanig ondergeschikt aan de Leider, maar in werkelijkheid was de invloed van de Duitse SS veel bepalender. Ze was daardoor ook veel radicaler dan de in verhouding gematigde NSB. Er waren twee soorten leden: 'actieve' en niet-actieve begunstigers'. De laatsten betaalden een contributie en gaven ideologische steun. Van actieve leden werd verwacht dat zij zich ook meldden voor actieve dienst in de vrijwilligers eenheden van de Waffen-SS, zoals de *Standarte Westland*. Groot was het aantal leden van de Nederlandse SS niet. In augustus 1944 bedroeg het ongeveer 8.000 leden, actieven en begunstigers samen.[46] Breda en andere Brabantse steden vertoonden hetzelfde beeld. In juni 1943 waren de aantallen voor Breda: zes aktieve leden en veertig begunstigende leden (B.L.), Roosendaal: drie en vijf, Tilburg vijf en vijfenveertig, Waalwijk twee en vierentwintig, Den Bosch veertien en achtenveertig, Eindhoven tien en eenenzestig. Het gehalte van de begunstigende leden was bovendien 'niet om over te roemen' volgens de SS-leiding. 'De besten zitten aan het Oostfront. De B.L.'s zijn meestal lid bij wijze van 'politieke herverzekering.'[47]

De landelijke tegenstelling en naijver tussen NSB en SS was ook in Breda zichtbaar. Toen de NSB-kring Breda voor de 14e van 'lentemaand' (maart) 1942 een bijeenkomst uitschreef in Schouwburg Concordia werd (met opzet?) vergeten uitnodigingen te sturen naar de plaatselijke SS-leiding. Blom, plaatselijk leider van de Nederlandse SS, schreef daarop een kwade brief naar de plaatselijke kringleider van de NSB. Hij had noch een kennisgeving noch een uitnodiging ontvangen. Hij beschouwde dat als een achterstelling van de SS en had daarover verslag uitrgebracht aan zijn superieuren. Voortaan wenste hij van NSB-bijeenkomsten op de hoogte te worden gebracht.[48] Ook in 1944 bleef de tegenstelling NSB – SS zichtbaar. Vanuit zijn bunker aan het Oostfront klaagde de ex-wethouder van Breda, J.S. de Groot, aan zijn 'Kameraad' Schravendijk over het 'rumoer' in Breda, dat hem ter ore was gekomen. Dat moest voor hem (Schravendijk) geen reden zijn zich niet meer in te zetten. Hij moest 'binnen de rijen' blijven.[49] In een brief van een maand later legde Schravendijk uit waar het rumoer ondermeer over ontstaan was. Toen hij zich op het Kringhuis moest melden bij de Kringleider deed hij dat met de groet "Heil Hitler". Daarop werd hem nadrukkelijk "Houzee" toegeroepen, de bij de NSB gebruikelijke groet. Toen hem gevraagd werd of hij voor de NSB actief wilde zijn weigerde hij met de opmerking dat er nooit iets werd afgemaakt en dat alles op een 'dilettantenmanier' werd afgehandeld. Het ontslag waarmee hij toen werd bedreigd ging uiteindelijk niet door omdat de SS-Standaardleider achter hem bleef staan. Voor Schravendijk was het reden in zijn brief aan De Groot aan te geven, dat de NSB nog altijd 'begrensd' dacht en nog steeds niet begreep wat het nationaal-socialisme werkelijk inhield. Hun nationaal-socialisme reikte volgens hem niet verder dan Groot-Dietsland. Het begrip 'Rijk was Hebreeuws voor hen'.[50]

Het anti-communisme was voor G.C. Blom, zoals hij na de oorlog in zijn proces verklaarde, (H. 5 229-230) het overheersend motief geweest om zich bij het nationaal-socialisme aan te sluiten, en zowel lid te wordenvan de NSB als van de Nederlandse SS. Dat hij daarnaast aanhanger of voorstander was van de andere hoofdprincipes van het nationaal-socialisme, zoals het anti-semitisme, is onbekend. Sporen daarvan zijn niet te vinden. Eerder het tegendeel. Getuigen bij zijn naoorlogs zuiveringsproces waren meestal zeer lovend over zijn karaktertrekken en optreden bij alles wat hij deed. De getuigen waren afkomstig uit alle groeperingen waarmee hij in zijn loopbaan te maken had gehad, belastingdienst, Rotterdamse en Bredase ambtenaren, en privé personen, onder wie de medeleden van het muziekkwartet waar hij lid was.[51] Wanneer men niet geweten zou hebben dat het om een

proces tegen een NSB-burgemeester ging, zou eenieder zich afgevraagd hebben, wat een man als Blom op zo'n proces kwam doen.

Op basis van de aanwezige mondelinge en schriftelijk getuigenissen van zowel politieke medestanders als tegenstanders over hem als mens, belastingambtenaar en burgemeester zou hij in 'normale' omstandigheden, zondermeer bekend zijn geworden als een aangenaam en verstandig mens en een goed burgemeester, zelfs nog meer dan zijn voorganger Van Slobbe, die naar de mening van een deel van de inwoners en gemeenteambtenaren weleens minder aangenaam overkwam. Hij was een vriendelijke, muzikaal begaafde, - hij speelde viool, piano en orgel -, idealistische man, geliefd bij zijn personeel. Er viel met hem goed samen te werken en hij heeft naar verschillende getuigen beweerden, gezien de omstandigheden, de belangen van de gemeente zo goed mogelijk behartigd.[52]

Er was echter ook zijn lidmaatschap van een SS-organisatie en zijn deelname aan de strijd aan het Duitse Oostfront. Met welke motieven en in welke hoedanigheid heeft hij daar aan de miltaire en ideologische strijd van het Derde Rijk tegen de Sovjet-Unie deelgenomen?

Enkele maanden na zijn benoeming tot wethouder van Financiën en Bedrijven te Rotterdam vertrok Blom in juni 1942 naar de *Junkerschule* van de Waffen-SS in Bad Tölz bij Klagenfurt. Naar eigen zeggen werd hij daartoe aangespoord door het hoofd van de Nederlandse SS, Feldmejier, en had hij daar alleen maar een 'sportcursus', geen militaire training, gevolgd. Na beëindiging van de zes maanden durende cursus zou hij naar Nederland terugkeren. Het was het niet de bedoeling van Feldmeijer noch van hemzelf geweest dat hij zou deelnemen aan de strijd aan Oostfront, mede gezien zijn veertigjarige leeftijd. Hij ontkende daarom ook lid te zijn geweest te zijn van de Waffen-SS. [53] Het was echter wel degelijk gebruikelijk en mogelijk als lid van de Nederlandse SS aan het Oostfront te gaan vechten voor de Duitsers zonder lid van de Waffen-SS te worden. Blom bestreed tijdens zijn proces, dat hij vrijwillig in Rusland frontsoldaat was geweest. Hij zou daartoe gedwongen zijn door de omstandigheden. NSB-burgemeester Müller van Rotterdam zou bezwaar gehad hebben tegen zijn snelle vertrek naar Klagenfurt, zo kort na de benoeming tot wethouder. Vandaar het advies van Feldmeijer zich voor te doen als vrijwilliger voor het oostfront. Na beëindiging van zijn 'sportcursus' werd hij gedwongen,- hij schreef er helaas niet bij door wie en waarom -, naar het front in Rusland te vertrekken. Hij werd ingedeeld bij de pantserdivisie *Wiking*. Hij had daar naar eigen zeggen slechts in de keuken gewerkt. De onderscheiding Het Ijzeren Kruis had hij daar gekregen voor het redden van twee Duitsers uit een brandend huis.[54] De Rotterdamse Jaarboekjes van 1943 en 1944, die elk ook een kroniek van gebeurtenissen bevatten over het voorafgaande jaar, uitgegeven tijdens de bezetting, waren uitvoeriger over de afwezigheid van de wethouder Blom en zijn activiteiten als vrijwilliger aan het front in Rusland. 26 september 1942 was hij als vrijwiliger naar het oostfront vertrokken en werd voor hem een vervanger aangewezen.[55] In januari 1943 werd hij vanwege een voetwond tijdelijk in het hospitaal opgenomen. In mei was hij weer betrokken bij gevechten aan de rivier de Terek en ontving hij wegens zijn moedig optreden daar het IJzeren Kruis 2e Klasse en het *S.S.- Sturmabzeichen,* een erkenning voor betoonde moed. 30 Juni 1943 was hij terug in Nederland. Daarna kon hij zijn werk als wethouder hervatten.[56] Aan de hand van de verslagen van de Rotterdamse vergaderingen van B&W valt af te leiden dat wethouder Blom meer dan een jaar afwezig is geweest, van 8 juni 1942 tot en met 3 augustus 1943.[57]

De gegevens uit het proces van Blom en de Rotterdamse verslaglegging geven geen definitief antwoord op de vraag in welke hoedanigheid of functie hij aan de strijd aan het oostfront heeft deelgenomen. Als vaststaand kan echter worden aangenomen, dat hij heeft deelgenomen aan de strijd van het Derde Rijk tegen de Sovjet-Unie daar. Het was tijdens zijn proces en in de uitsprak van het Bredase Tribunaal het meest zwaarwegende argument hem te veroordelen.[58]

Benoeming tot burgemeester van Breda

In het begin van de bezetting telde Nederland meer dan duizend gemeenten met 925 burgemeesters.[59] In een aantal gevallen was iemand burgemeester van twee gemeenten. Voor de omgeving van Breda gold dat bijvoorbeeld voor J.A.W. van der Meulen, die zowel burgemeester van Terheyden was (sinds 1921) als van Teteringen (sinds 1935). Voor de Tweede Wereldoorlog was het burgemeesterscorps tamelijk elitair, mensen van adel, academici, en mensen die voor hun inkomen niet afhankelijk waren van het karige burgemeesterssalaris. Bij de benoeming van een burgemeester waren toen verschillende personen en instanties betrokken. Een belangrijke rol daarbij speelde de commissaris van de koningin. Hij deed een voorstel aan de minister van Binnenlandse Zaken, waarna de Kroon benoemde. Erg democratisch en openbaar was de hele gang van zaken niet en het was vaak het resultaat van het hebben van connecties en 'vriendjes' op de juiste plaatsen. De manier waarop burgemeester vanSlobbe werd benoemd was daar een goed voorbeeld van.[60]

Het beleid van de bezetter was vanzelfsprekend anders en op termijn gericht op het zoveel mogelijk benoemen van sympathisanten waar en wanneer dat mogelijk en wenselijk was, allereerst in de belangrijkste gemeenten van het land. In de loop van de bezetting groeide het aantal NSB-burgemeesters in heel het land van 76 in juni 1942, 161 in december 1942, 227 in october 1943, naar 275 in juli 1944. Toen in mei 1945 aan de bezetting een einde kwam waren er in totaal 370 NSB-burgemeester.[61] De recrutering was niet altijd even gemakkelijk. De kwaliteit van de NSB'ers die zich kandidaat stelden, was vaak niet erg hoog. Met behulp van de burgemeesterscursussen in 1941 en 1942 werd geprobeerd daar verbetering in te brengen, overigens zonder veel resultaat. Toen G.C. Blom in juli 1944 als NSB-burgemeester werd benoemd, trof hij in een aantal belangrijke gemeenten van Noord-Brabant collega-partijleden aan. In Eindhoven was dat sind februari 1942 veearts Dr. H.A. Pulles. Diens belevenissen als veearts staan beschreven in de bekende 'Vlimmen'-trilogie, geschreven door zijn studievriend Mr. A. Roothaert.[62] Partijgenoten als burgemeester in de grotere gemeenten trof Blom ook aan in Den Bosch (Mr. A.M.P. Thomassen), Vught (waarnemer Mr. A.M.P. Thomassen), Helmond (H.A. Maas) en Roosendaal (J.Th. Daems).

De instanties, die bij de benoeming van een lid van de NSB tot burgemeester betrokken waren hadden niet altijd dezelfde belangen. Allereerst was er het departement van Binnenlandse Zaken, dat in de persoon van secretaris-generaal Frederiks zoveel mogelijk goede vaderlandslievende burgemeesters wilde behouden, benoemen of herbenoemen. De tweede belanghebbende instantie was de NSB, die de kans schoon zag met behulp van de bezetter haar invloed in bestuurlijk Nederland te vergroten door zoveel mogelijk partijgenoten in het provinciale en lokale bestuur benoemd te krijgen. De beslissende instantie echter was het Duitse bezettingsbestuur. Aanvankelijk wenste dat niet onmiddellijk en op grote schaal in te grijpen in het Nederlandse bestuursapparaat, in de verwachting daardoor een coöperatieve houding ten opzichte van het bezettingsbestuur te bevorderen. Wanneer hun belangen niet werden gehinderd door de bestaande situatie, mocht de zittende bestuurders aanblijven en zelfs herbenoemd worden. De herbenoeming van Van Slobbe was daar één van de vele voorbeelden van. De voordracht van een NSB-kandidaat voor het burgemeesterschap werd door de *Beauftragte* van de betreffende provincie gedaan aan de *Abteilung für Niederländische Personalangelegenheiten* van het Commissariaat-Generaal voor Bestuur en Justitie. Vervolgens werd advies gevraagd zowel bij de NSB-leiding als bij het departement van Binnenlandse Zaken. Secretaris-generaal Frederiks van Binnenlandse Zaken probeerde daar waar mogelijk de benoeming van een NSB'er zolang mogelijk te traineren. Uiteindelijk besliste echter het Commissariaat-Generaal van Wimmer. Frederiks kon dan niet anders meer doen dan zijn handtekening plaatsen.[63]

Hoe verliep het proces van aanstelling van G.C. Blom tot burgemeester van Breda? Na in 1942, zoals hiervoor al gezegd, voor de eerste maal genoemd te zijn als kandidaat voor het burgemeesterschap, mogelijk zelfs voor Breda, werd hij in april 1942

wethouder van Rotterdam. Hij onderbrak die funktie voor een periode aan het Oostfront als vrijwilliger bij de Waffen-SS. Juli /augustus 1943 was hij in Rotterdam terug. Toen het burgemeesterschap voor Breda vrijkwam wegens het vertrek in februari 1944 van Van Slobbe heeft de burgemeester van Rotterdam, Müller, verantwoordelijk voor de selectie van NSB-kandidaten voor het burgemeesterschap, verschillende malen geprobeerd Blom voor die vacature over te halen. Aanvankelijk zonder succes. Uiteindelijk is Blom toch bezweken voor die aandrang, nadat hem was verteld, dat niet alleen de leiding van de NSB zijn benoeming wenste, maar dat ook in 'anti-kringen' in Breda stemmen in die richting opgingen.[64] Dezelfde argumentatie gebruikte Blom bij zijn zuiveringsproces om aan te geven waarom hij de functie had aanvaard, met de toevoeging dat ook bepaalde nationaal-socialistische elementen in Rotterdam hem kwijt wilden.[65] Gezien de vele getuigenissen bij zijn proces na de oorlog door nationaal-socialsten en anti-nationaal-socialisten uit Rotterdam en Breda is deze versie van de weg naar zijn benoeming als geloofwaardig te beschouwen, zelfs wanneer in beschouwing wordt genomen, dat hij zich tijdens zijn proces vanzelfsprekend van zijn beste kant wilde laten zien. Hij had, aldus zijn eigen woorden, 'goede Nederlanders tegen willekeur [willen] beschermen en excessen (van de kant van de Duitsers) voorkomen' en hij wilde na het vertrek van burgemeester Van Slobbe, die hij zeer hoogachtte, de door het vertrek ontstane problemen oplossen. Zijn "goede" naam als NSB-burgemeester van Breda zou reden geweest zijn hem juist daar te berechten.

Het benoemingsbesluit droeg als datum 17 juli 1944. De dag erna zat hij de eerste keer een vergadering met de wethouders voor.[66] Alle hoofden van de gemeentelijke Diensten en Bedrijven kregen een dwingende uitnodiging voor een bijeenkomst op zaterdagmorgen 22 juli, 11 uur, op het stadhuis, ondertekend door loco-burgemeester Van der Aa. Wegblijven was niet toegestaan, het sturen van een vervanger ook niet, en eventuele vakanties dienden onderbroken te worden. Verhinderingen moesten persoonlijk bij Van der Aa gemeld worden. De reden voor de bijeenkomst vermeldde Van der Aa niet. Hij volstond met: '*Het is mij niet mogelijk U in dit officieel schrijven reeds omtrent de reden van dit verzoek in te lichten'*.[67] De reden was echter duidelijk: kennismaking met de nieuwe burgemeester en het treffen van voorbereidingen voor de installatie op zaterdag 19 augustus. Bij de kennismaking verklaarde de nieuwe burgemeester nadrukkelijk dat het niet zijn bedoeling was de ambtenaren zijn politieke overtuiging bij te brengen. De enige basis voor samenwerking zou het belang van de gemeente zijn.[68]

Tot de voorbereidingen voor de installatie van de nieuwe burgemeester behoorde ook het maken van lijsten van uit te nodigen personen. Eén lijst bevatte de namen van alle nationaal-socialistische burgemeesters in Noord-Brabant. Dat waren er in juli 1944 dertig. Van de niet-nationaalsocialistische burgemeesters werden alleen die van de buurtgemeenten Nieuw-Ginneken, Terheijden-Teteringen, Prinsenbeek en Rijsbergen uitgenodigd. Ook werd een, - handgeschreven - lijstje van de Bredase ereburgers opgesteld. Ze werden echter, blijkens een opmerking op het papier, bewust niet uitgenodigd. Van te voren was toch niet te verwachten, dat ze op de uitnodiging zouden ingaan. Alleen Meeùs, ereburger van de stad geworden omwille van zijn verdiensten bij de repatriëring van de in mei 1940 gevluchte Bredase en andere burgers, werd uitgenodigd in zijn functie van wethouder. Op de dag van de installatie had hij echter al zijn ontslag ingediend en had secretaris-generaal Frederiks daarin toegestemd.[69] De wethouders Van Haperen en Kroone verschenen evenmin. De laatste stond zelfs niet op de lijst van genodigden. De eerste hield zich 'verborgen' op zijn tuinbedrijf in Princenhage.[70]

Van de hogere Bredase ambtenaren en hoofden van Diensten en Bedrijven is met behulp van de lijst niet met zekerheid vast te stellen, of ze al of niet uitgenodigd werden. Een aantal namen is doorgestreept, bijvoorbeeld die van secretaris Van Woensel, bij anderen staat nadrukkelijk 'neen' vermeld. Alles bijeen kan geconcludeerd worden dat van de niet-nationaalsocialistisch gezinde ambtenaren (zo goed als?) niemand is verschenen, omdat ze ook niet waren uitgenodigd. Het gastenboek bevatte alleen de namen en handtekeningen

van geestverwanten van de nieuwe burgemeester.[71] Er zijn geen aanwijzingen gevonden over uitnodigingen aan lagere ambtenaren of personeel.

De installatie op zaterdag 19 augustus 1944 geschiedde door Van der Aa, fungerend als waarnemend burgemeester. Hij hield een korte welkomsttoespraak en benadrukte de goede kwaliteiten van de nieuwe burgemeester, zodat 'bereikt kon worden wat bereikt moest worden'. De rede van Blom was in zeker opzicht opmerkelijk en daarom ook realistisch te noemen. Zowel voor- als en tegenstanders konden aan de inhoud een interpretatie geven, die hun uitkwam. De rede bevatte geen uitgesproken ideologisch jargon of formuleringen. Met name met de openingsalinea's kon iedereen het op zijn manier eens zijn. Ieder kon er de uitleg aangeven die gewenst was. Dat de tekst werd uitgesproken door iemand die aanhanger was van het nationaalsocialisme en in Rusland voor de Duitsers had gevochten, gaf haar, oppervlakkig bezien, een pro-Duitse lading maar typeert de NSB-burgemeester als een man met inzicht in de werkelijke situatie van dat moment.

'De groote worsteling gaat haar dramatisch hoogtepunt tegemoet. Met ademloze spanning volgt de mensheid het verloop van den strijd aan de fronten.
Wat betreft den afloop van dezen oorlog houdt bijna ieder er een eigen overtuiging op na of koestert dienaangaande zeer bepaalde verlangens.
Velen hebben daarbij slechts eigen bestaan en toekomst op het oog, anderen dat van een bepaalde groep, weer anderen denken daarbij aan de toekomst van het geheele volk.
Naarmate men met meer ernst en geestdrift opkomt voor grotere belangen dan alleen die van zichzelf, stijgt de bereidheid tot het brengen van persoonlijke offers en stijgt hierdoor aan den anderen kant de bereidheid van de omgeving hiervoor achting te hebben en op den duur tot het schenken van vertrouwen'. [72]

Op de dag van de installatie zag de Grote Markt bruin, zwart en groen van de uniformen.[73] Waarnemend politiecommissaris Brouwers had zo goed als heel de Bredase politiemacht moeten oproepen ter handhaving van de openbare orde. Directeur Ter Veer van de distributiedienst had van waarnemend burgemeester Van der Aa opdracht gekregen voor extra rantsoenbonnen voor levensmiddelen te zorgen voor het 's avonds in Anneville te houden diner.[74] De belangstelling van het Bredase publiek voor heel het gebeuren was uitermate beperkt.[75]

G.C. Blom is te laat burgemeester van Breda geworden om nog enige invloed in de stad te kunnen uitoefenen. Als het al zijn wens is geweest om het nationaal-socialisme in Breda een sterkere positie te doen verwerven, was het ook al veel te laat om in die richting iets te kunnen bereiken. Een maand na de invasie van Normandië moet ook hij ingezien hebben, dat een overwinning van de Geallieerden op de lange duur onvermijdelijk was. Zijn verdienste ligt eerder in wat hij zelf als zijn voornemen had aangegeven, hiervoor reeds aangehaald, toen hij voor het burgemeesterschap van zijn stad werd gevraagd en een benoeming accepteerde. De realistische toonzetting van zijn installatierede getuigde daar ook van.

De dagelijkse gang van zaken op het stadhuis, voor zover die er nog was, liet de nieuwe burgemeester grotendeels over aan zijn waarnemer Van der Aa. Die had, tot aan zijn vlucht op Dolle Dinsdag 5 september, zijn handen vol aan het vorderen van arbeiders voor het graafwerk ten behoeve van de Duitse verdedigingsplannen. Naarmate de Geallieerden de grenzen van Nederland ten zuiden van Breda naderden, slaagde hij daar steeds minder in. Na zijn vertrek kwamen zich bijna geen burgers meer vrijwillig melden voor graafwerkzaamheden. Voor het overige lag het normale politieke en ambtelijke leven in de stad stil, in afwachting van de eindoverwinning. De wethouders Kroone en Van Haperen lieten zich zo weinig mogelijk zien op het stadhuis, of hielden zich alleen bezig met zaken die hun eigen portefeuille betroffen. Burgemeester Blom kwam ook niet vaak op het stadhuis, en nooit in zijn zwarte uniform, dat hij wel droeg op de Ortskommandantur. Na Dolle dinsdag 5 september 1944 verbleef hij daar zelfs permanent. Hij was op die plaats, aldus gemeente-

secretaris Van Woensel, van veel nut als verbindingsman tussen het stadbestuur en de Duitsers, die steeds lastiger werden.[76] De keren dat hij op het stadhuis verscheen, heeft hij op geen enkel moment druk op ambenaren uitgeoefend om iets gedaan te krijgen wat zij niet wilden. Toen hij op de afdeling financiën vroeg wie voor de Winterhulp wilde collecteren, reageerde niemand maar had hij niemand willen pressen. [77]

Van 'Dolle Dinsdag' 5 september 1944 tot de Bevrijding van de stad, 29 oktober 1944

De nadering van de Geallieerde legers uit het zuiden tot aan de Belgisch-Nederlandse grens zette de tegenstellingen tussen bezetter en bezetten op scherp. Het vergrootte de hoop bij de bezette bevolking op een spoedige bevrijding maar leidde ook tot toenemende terreur en onderdrukking door de bezetter. Het normale lokale bestuur kwam steeds meer stil te liggen. 'Dolle Dinsdag', versnelde dat proces. De oorzaak van de paniek bij de Duitsers en hun Nederlandse aanhangers, die tot een exodus of vlucht naar het Noorden leidde, was duidelijk: de Geallieerden kwamen zo dichtbij, dat een snelle terugtocht over de grote rivieren noodzakelijk werd om zich daarachter beter te kunnen verdedigen of aan arrestatie te ontkomen. De aanleidng was het bekende bericht van Radio Oranje uit Londen. De dagen vóór Dolle Dinsdag waren reeds tekens van de opkomende paniek onder de Duitsers zichtbaar. Vanaf 1 september trokken lange files van Duitse auto's, meestal met geroofde goederen, via de weg Antwerpen-Breda en de Bredase straten Baronielaan, Graaf Engelbrechtlaan en Haagweg naar het Noorden.[78] Het leek al een vlucht. Op maandagavond 4 september kwam Breda in rep en roer. Antwerpen zou al gevallen zijn en de Geallieerden zouden op weg zijn naar Breda.[79] Het is onduidelijk via welke omweg het laatste gerucht de Nederlandse regering in Londen had bereikt. Het leidde er echter toe, dat minister-president Gerbrandy via Radio Nederland in Londen als een zekerheid de boodschap de ether instuurde dat Geallieerde troepen, na het overschrijden van de landsgrens de stad Breda hadden bereikt. Hij zou zich daarbij gebaseerd hebben op een bericht van een geheime Brabantse zender, dat Bureau Inlichtingen in de middag van maandag 4 september had ontvangen.[80] Misschien werd met 'de stad Breda' een café met die benaming bedoeld, gelegen aan een weg van België naar Breda.[81]

Enkele uren werd het bericht van Radio Oranje geloofd. Het leidde tot nachtelijke vreugdeuitingen van de Bredase bevolking, die zich van het uitgaansverbod en de verduisteringsplicht even niets aantrok en de straat op kwam. In de vroege dinsdagmorgen bleek echter dat te vroeg gejuicht was. Het enige dat op straat te zien was waren Duitse legerwagens, geen Geallieerde. Dat er 's nachts 'wellicht enkele Britse patrouillewagens in de buurt van Breda zijn geweest' (De Jong), of dat er 'die nacht een paar Amerikaanse tanks in onze stad waren geweest' (Hallema) is op geen enkele wijze aannemelijk te maken, anders dan als product van de geruchtenmachine.

Korte tijd waren de Duitsers en hun Nederlandse sympathisanten in paniek, omdat ook zij zich ervan bewust werden, dat de eindfase van de oorlg en bezetting was begonnen en er een afrekening zou volgen. Zij probeerden ondermeer door middel van terreur en meedogenloos optreden de ontwikkelingen ten goede te keren. Paniek bleek uit de opdracht die de leider van de SD-post op het kasteel van Breda, W. Stővsand, de dag voor Dolle Dinsdag kreeg alle compromitterende papieren te verbranden en zich te melden bij zijn chef in Den Bosch. Op 6 september was hij echter al weer terug in Breda, toen gebleken was, dat het nog wel even zou duren eer de Geallieerde legers de stad zouden veroveren.[82] Daaruit waren ondertussen *Fachberater* Blank van het Gewestelijk Arbeidsbureau en loco-burgemeester Van der Aa verdwenen. Blank zou daartoe het dringend advies gekregen hebben van personeel van het Arbeidsbureau, 'om van hem af te zijn'.[83] De zich ziek voelende Van der Aa had van Blom al op 4 september de raad gekregen te vertrekken 'nu het nog kon'.[84] Blom zelf bleef in Breda maar liet zich op het stadhuis niet meer zien. Hij had volgens de getuigenis van gemeentesecretaris Van Woensel al voor Dolle Dinsdag zijn vrouw in veiligheid gebracht en was een week na Dolle Dinsdag weer teruggekeerd.[85] Dat laatste kan

echter niet kloppen, daar Blom volgens zijn eigen getuigenis en die van anderen op 6 september 1944 wel degelijk aanwezig was op de *Ortskommandantur* in de Willemstraat. Daar vond op die dag een aantal executies plaats waar hij bij aanwezig of in de buurt was.

Eén daarvan betrof de executie van dokter W.J. Scheffelaar en kunstschilder F.L. de Bruin. Bij beiden waren vuurwapens aangetroffen.[86] In hoeverre was burgemeester Blom bij deze executie betrokken en er verantwoordelijk voor te noemen? Behalve Blom waren op die beruchte dag op de *Ortskommandantur* in de Willemstraat verscheidene personen en instanties aanwezig. In de gerechtelijke strafprocessen na de oorlog is geprobeerd vast te stellen, wie van hen voor het bevel en de uitvoering van de executie verantwoordelijk en strafbaar waren. Bij wie berustte op 6 september de hoogste macht om over executies te beslissen? In 'normale' omstandigheden was de militaire *Ortskommandant* de hoogste in rang in de stad, belast met de legering en de bevoorrading van de troepen en het toezicht op het gedrag van de militairen in het openbaar. Hij was ook de schakel tussen het Duitse militaire gezag en het lokale burgerlijk bestuur. Vanaf oktober 1943 tot en met 28 oktober 1944 was dat majoor J.F. Kirsten, *Wehrmachts-kommandant* en *Ortskommandant* van Breda. Onder hem stonden ook de *Ortskom-mandanten* van Bergen op Zoom, Roosendaal en Willemstad. In Bredase ogen werd hij verantwoordelijk geacht voor het bevel tot executie van Scheffelaar en De Bruin. Naar de mening van sommigen zou hij persoonlijk daartoe het bevel gegeven hebben.[87] Hij bezat daartoe echter op dat moment geen bevoegdheid meer. Een dergelijke beslissing lag voor een oorlogs- of frontgebied, - voor het zuidelijk deel van Nederland was wegens de nadering van de Geallieerden de krijgswet en de daarbij behorende uitzonderingstoestand afgekondigd -, formeel bij de *Feldkommandanturen* van het leger, die daarvoor in hoogste instantie de bekrachtiging nodig hadden van het opperbevel van het Duitse leger.[88] Op basis daarvan berustte de bevoegdheid bij de commandant van de gevechtseenheden, de *Kampfkommandant.*

Aan de *Ortskommandantur* van Breda was namens de *Feldgendarmerie* in de regio Breda luitenant Steinmeyer als adjudant toegevoegd. Via hem dienden beslissingen over razzia's, vonnissen en executies aan de *Feldkommandantur* van het leger te worden voorgelegd. Hij was zelf niet bevoegd dergelijke beslissingen te nemen. Toch kwam hij in de getuigenissen te voorschijn als degene die het bevel had gegeven, zonder zijn meerderen te raadpegen en zonder het medeweten van Kirsten. De beslissing werd wel genomen in de kamer van Kirsten in het gebouw van de *Ortskommandantur* in de Willemstraat maar buiten diens aanwezigheid. Aanwezig waren een niet-geïdentificeerde *Hauptmann* (kapitein) Bulte, luitenant Steinmeyer en diens *Oberfeldwebel* (sergeant) H.A.F. Wiegand. Na voorlezing van een verklaring door Steinmeyer kreeg de laatste het bevel de gevangenen dood te schieten. Hij deed dat op het plaatsje achter het gebouw met de eigen revolver van dokter Scheffelaar, in aanwezigheid van o.a. NSB-burgemeester Blom.[89] Blom getuigde na de oorlog dat hij bij Kirsten pogingen had gedaan de executies te voorkomen. Ook anderen, onder wie Kirsten en Wiegand, verklaarden in processen waarin zij als getuige of aangeklaagde optraden, dat de burgemeester van Breda, 'in zwart SS-uniform' pogingen had ondernomen de executies tegen te gaan. De *Ortskommandant* was daartoe echter niet bij machte of bevoegd, omdat andere en hogere instanties die beslissing hadden genomen.[90] Ondanks het vasstaand feit, dat hij de twee Bredanaars op 6 september 1944 had doodgeschoten werd Wiegand in een naoorlogse proces vrijgesproken, 'overwegende, dat niet wettig en overtuigend is bewezen, hetgeen verdachte sub A te laste is gelegd.[91]. Hij zou slechts gehandeld hebben op bevel van zijn meerdere, luitenant Steinmeyer. Die kon echter niet meer als getuige ter bevestiging of ontkenning worden opgeroepen, daar hij nadien bij de hieronder vermelde overval door de SD op de Vloeiweide doodgeschoten was. Genoemde Wiegand was ook betrokken bij het standrechtelijk doodschieten van drie verzetsmensen uit Baarle-Nassau-Hertog: twee marechaussees, G.A. Gerritsen en A.J.Th. van Gestel, en mevrouw M.J. Cornelissen-Verhoeven.[92] Zij werden door een commando van acht personen dood geschoten op de schietbaan aan de Galderseweg in Breda.[93] Het bevel daartoe was ook hier gegeven door luitenant

Steinmeyer en werd Wiegand daarom door de rechter van het Bijzonder Gerechtshof te 's Hertogenbosch evenmin aangerekend.

De sterkste herinnering aan de Duitse terreur in de laatste periode van de oorlog heeft de overval op de Vloeiweide door een Duits-Nederlands commando in de nacht van 4 op 5 oktober 1944 nagelaten. Bij deze overval op de radiopost van de OD in de schuur bij de woning van het gezin Neefs was luitenant Steinmeyer de initiatiefnemer en uitvoerder. De gebeurtenissen staan uitgebreid beschreven in twee publicaties over het onderwerp. Het eerste is van de hand van de bekende sportjournalist Joris van den Bergh uit Princenhage. Hij schreef het boekje *De Post op de Vloeiweide* al in 1944. Hij was van tamelijk dichtbij getuige geweest van de gebeurtenissen in en om het huis van boswachter Neefs op het landgoed tussen Breda/Princenhage en Rijsbergen, en van de aanwezigheid daar van een radiopost van de Ordedienst onder leiding van Paul Windhausen. Zijn relaas getuigde van een persoonlijke betrokkenheid bij de familie Neefs en een grote ergernis over de amateuristische en slordige manier van handelen van de leden van de Ordedienst, waardoor hun aanwezigheid op het landgoed 'bij half Rijsbergen' bekend was. Hij achtte hen medeverantwoordelijk voor de Duitse overval, waarbij niet alleen enkele leden van de verzetsgroep omkwamen, maar ook de vrouw en twee kinderen van boswachter Neefs. Het tweede boekje, *Gedenkschrift Vloeiweide 4-10-1944*, werd in 1989 geschreven.[94] Het bedoelde een accurater en neutraler beeld te geven van het optreden van de verzetsgroep van de Ordedienst op de Vloeiweide. Het leek echter vooral bedoeld ter rechtvaardiging van de aanwezigheid en de activiteiten van de groep van Paul Windhausen. In een artikel van Jan Schulten in het Bredase Historisch Jaarboek "*De Oranjeboom"* uit 1994 werd nader ingegaan op het nut van het optreden van de OD in het algemeen en in het bijzonder van de OD-groep op de Vloeiweide. Het artikel plaatst, net als Van de Bergh, zij het 'objectiever', op een rustiger toon, de nodige vraagtekens bij de zin en resultaten van de aanwezigheid daar van de Bredase OD-verzetsgroep.[95] In het Bredase denken over de oorlog blijft het echter een sterke herinnering aan het gevoerde verzet en de door de bezetter uitgeoefende terreur.

Ortskommandant Kirsten zou volgens een na-oorlogse verklaring weliswaar op de hoogte zijn geweest van de komende overval op de groep 'terroristen'' nabij Rijsbergen', maar niet 'in finesse'. Hij zou evenmin opgezet zijn geweest met de zaak. Hij was, aldus de getuige, 'enigszins de marionet op de *Kommandantur*, die door de genoemde luitenant als zodanig werd behandeld'.[96] Dit laatste vormt een bevestiging van de passieve rol die Kirsten bij de eerder genoemde executies vlak na Dolle Dinsdag gespeeld heeft. Ook burgemeester Blom van Breda was aanwezig op de gezellige avond op de *Ortskommandantur*, één of enkele dagen vóór de overval, waarop over de op handen zijnde overval op de Vloeiweide werd gesproken. Of hij op dat moment in het gebouw aanwezig was, en aan het gesprek heeft deelgenomen, is niet duidelijk. Zelf erkende hij tijdens een verhoor in maart 1947 een gesprek te hebben gehoord over een op handen zijnde actie tegen terroristen in de buurt van Rijsbergen, maar had daar verder geen aandacht aan besteed, daar 'ik hier ook niet in werd gekend'.[97] Mogelijk, en misschien zelfs waarschijnlijk, hebben de Duitsers hem bewust buiten de kwestie gehouden, gezien ook zijn eerdere pogingen ten gunste van landgenoten te interveniëren.

De overval op het huisje van de familie Neefs en de Post van de Ordedienst in de schuur wordt als een terreuractie van de bezetter gezien. Voor de Duitsers en hun Nederlandse handlangers *waren* echter de leden van de OD terroristen. Eén van de aan de overval deelnemende Duitsers antwoordde aan een van de twee personen die als eersten de brand van het huisje hadden gezien en vroeg wat er gebeurd was: '*Im Hause befanden sich Terroristen, da sind 4 Terroristen tot und das Haus ist im Brand geschossen'.*[98] Toen twee Bredase politie-inspecteurs bij de verantwoordelijke generaal van de *Wehrmacht een* executie probeerden te voorkomen, kregen ze als antwoord, dat het een *Wiederstandsnest* was geweest, dat moest worden a*usgerottet.*[99] Het lag daarom voor de hand, dat de negen gevangen genomen Nederlandse 'terroristen' de dag na de overval, van de Chassé-kazerne in de stad werden overgebracht naar de schietbaan aan de Galderse weg. Ze werden op een

rij voor de aarden wal, bekend als 'De Kogelvanger, gezet. Het Duitse vuurpeloton van acht man, onderleiding van *Oberleutnant* A. Balhuff, stond al klaar. Op het laatste moment werd één van de negen Nederlanders, die niet tot de verzetsgroep van de Ordedienst behoorde, na het pleidooi van een van de anderen, op het laatste moment uit de rij gehaald. Hij moest echter wel blijven toezien bij de executie.[100]

De periode vanaf Dolle Dinsdag tot aan de bevrijding van de stad op 29 oktober 1944 karakteriseert zich door de afwezigheid van een ordelijk civiel lokaal bestuur dat nog enige zeggenschap had over de gang van zaken in Breda. Burgemeester Van Slobbe was afgezet, NSB-burgemeester Blom bevond zich blijvend op de Ortskommandantur, wethouder Van der Aa was naar het Noorden gevlucht en de overblijvende wethouders Van Haperen en Kroone konden en wilden geen beslissingen nemen. Het Duitse bezettingsbestuur was de facto ook ingestort als gevolg van de overname van bevoegdheden door Duitse militaire instanties, die verantwoordelijk waren voor de verdediging tegen de aanstormende Geallieerde troepen. Het verzet trad steeds openlijker op met enkele aanslagen. Mede daardoor nam ook de repressie sterk toe, waardoor de angst bij de bevolking groeide. Tegelijk echter groeide ook het vertrouwen in een spoedige bevrijding.

De opdracht in de 'Bekendmaking' van 6 september van burgemeester Blom aan de inwoners weer normaal aan het werk te gaan had in werkelijkheid niet veel zin meer. Veel werk was er niet te doen als gevolg van een gebrek aan grondstoffen, nog verergerd door de half september uitgeroepen spoorwegstaking. Bovendien begaven de mannelijke leden van de bevolking zich zo weinig mogelijk op straat, zelfs niet om naar de kerk te gaan, uit angst bij een razzia te worden opgepakt voor het graven van tankvallen ten zuiden van de stad. Aan reguliere vorderingen voor graafwerk, zoals die daarvoor door Van der Aa vanuit het stadhuis werden opgezet, was vanaf Dolle Dinsdag een eind gekomen door diens overhaaste vlucht.

Andersoortige vorderingen waren echter nog steeds mogelijk. Op 27 september 1944 verscheen op aanplakbiljetten en in kranten een 'Bekendmaking' dat 'Op bevel van de Duitsche Weermacht' per gezin of woning de volgende dag een deken moest worden ingeleverd op één van de drie aangewezen plaatsen in de stad. Onderaan de affiche stond de naam van burgemeester G.C. Blom. Dat wil echter niet zeggen dat hij ook werkelijk de opdrachtgever was of er achter stond. Echte handtekeningen van vertegenwoordigers van het plaatselijk bestuur waren op dat moment niet meer nodig. De bekendmaking werd een paar dagen later herhaald voor bewoners, die vanwege het luchtalarm niet hadden kunnen komen.[101] De opdracht moet weinig resultaat opgeleverd hebben, daar de inwoners een paar dagen daarna bedreigd werden met maatregelen, die het Duitse leger zou nemen, wanneer aan de opdracht geen gevolg zou worden gegeven. Nog een aantal dagen later werd de opdracht herhaald met de mededeling, dat het Rode Kruis de dekens dringend nodig had. Waarschijnlijk in de hoop, dat de bevolking op deze manier meer bereid zou zijn tot inlevering. Het dreigement heeft geholpen: erna zijn, aldus een getuige, 'bijna alle schapen over de dam gekomen'.[102]

Het bevel tot de inzameling was weliswaar via de burgemeester gegeven. Voor de uitvoering moesten echter ambtenaren van de stad worden ingeschakeld. Gemeentesecretaris Van Woensel kreeg opdracht voor personeel te zorgen.[103] Aanvankelijk weigerde hij medewerking en werd als gevolg daarvan enige (een dag? tijd door de Duitsers op de KMA vastgehouden en onder druk gezet. Hij probeerde daarna personeel van de dienst Openbare Werken en de gemeentelijke sociale dienst, in die tijd bekend onder de naam Maatschappelijk Hulpbetoon, in te schakelen. Dat weigerde echter. Hij probeerde daarna een tweede keer de ambtenaren de dekens te laten inzamelen, met het argument, dat het Landoorlogreglement en het Internationaal Volkerenrecht het een bezetter toestonden goederen te requireren. Volgens het rapport over Van Woensel met betrekking tot dit punt bleven zij echter bij hun weigering en doken grotendeels onder en/of verschenen niet meer op hun werk. In werkelijkheid is echter wel door een deel van het personeel meegewerkt aan de

registratie van de door particulieren afgeleverde dekens op 28 september en 2 oktober.[104] De lijsten met namen van burgers die een deken hadden ingeleverd werden door loco-burgemeester Kroone op 9 oktober naar de hoofdintendant van de Duitse *Wehrmacht* in Den Haag gestuurd met het verzoek mee te delen welk bedrag als vergoeding per exemplaar zou worden betaald en de vraag het totaalbedrag over te maken op de gemeentelijke rekening.[105] De getypte lijsten met de namen van burgers die een deken hadden ingeleverd, zijn echter vernietigd: 'niemand hoefde te weten wie daaraan meegedaan had'.[106] Gedeeltelijk is dat echter wel bekend. Achterin de betreffende archiefmap zijn lijsten van twee van de drie inleverbureaus te vinden, geschreven in potlood, met aantallen en namen van bewoners die, die op 28 september en 2 oktober een deken hebben afgegeven: respectievelijk 512 en 416 stuks. Na afloop van de bezetting is bij de zuivering van gemeentepersoneel op deze kwestie niet teruggekomen.

Dat van het gemeentepersoneel steeds grotere aantallen onderdoken, - meestal te interpreteren als 'wegbleven' - , werd ook duidelijk uit het beroep, dat op niet-ambtenaren werd gedaan om te komen helpen bij het klaarmaken en uitdelen van noodkaarten voor de distributiedienst in de loop van de maanden september en oktober. Behalve door de nog schaars aanwezige ambtenaren werd daaraan meegewerkt door leden van het onderwijzend personeel, met name de 'Eerwaarde Broeders', en personeelsleden van de Bank van Mierlo.[107]

Bevrijding, vertrek en terugkeer van een burgemeester: 28 en 29 oktober 1944

Terwijl NSB-burgemeester Blom vanaf Dolle Dinsdag constant op de *Ortskommandantur* verbleef, pleitend waar mogelijk voor gevangen genomen Bredanaars, bereidde burgemeester Van Slobbe zich voor op de terugkeer in zijn stad. Hij wilde op het moment, dat Breda bevrijd werd in de stad zijn om onmiddellijk weer zijn taak op zich te nemen en bij te dragen aan een zo spoedig mogelijk herstel van een ordelijke toestand. Hij had na zijn ontslag in maart 1944 op verschillende plaatsen, vooral in Limburg, ondergedoken gezeten, maar naarmate de bevrijding steeds waarschijnlijker en zekerder werd begaf hij zich in de richting Breda. Van 2 september 1944 tot en met 20 september bevond hij zich in Bavel bij Breda, van 20 september tot en met 27 oktober in een 'vakantiehuisje' in Teteringen, ook vlakbij de stad, en vanaf 27 oktober in Breda zelf, in een woning aan de Zandberglaan.[108] Toen de binnenstad op zondagmiddag 29 oktober door de Eerste Poolse Pantserdivisie van generaal Stanislas Maczek was bevrijd, begaf ook hij zich naar het centrum. Hij werd door het publiek herkend en in triomf op de schouders naar het stadhuis gedragen.[109] Ongetwijfel had hij deze actie voorzien en verwachtte hij zijn ambt onmiddellijk weer te kunnen opnemen, in de stellige overtuiging, dat hem niets te verwijten was inzake zijn optreden tijdens de oorlog. Die veronderstelling bleek echter niet helemaal te kloppen. Iets meer dan een maand na de enthousiaste inhaling door de bevolking werd hij door het MG (Militair Gezag) 'gestaakt', de gebruikelijke term voor het enige tijd op non-actief stellen met behoud van salaris, en werd een zuiveringsonderzoek gestart.[110]
Vrijdagavond, twee dagen vóór het herstel van burgemeester Van Slobbe in zijn ambt was zijn 'voorganger' Blom in noordelijke richting gevlucht, naar bezet gebied. Vanaf november was hij adviseur van het departement van Financiën, dat vanwege de oorlogsomstandigheden vanuit Den Haag naar Deventer was verhuisd. Enige dagen voor de bevrijding van die stad ging hij een paar dagen naar Dokkum, waar zijn vrouw en kinderen zich bevonden. Vervolgens reisde hij naar Amsterdam, waar hij zich op 17 mei 1945 liet arresteren.[111]

Noten Hoofdstuk 4

[1] Zie H. 3, p.124 e.v. Na het vertrek van burgemeester Van Slobbe bestond het college uit: wethouder en loco-burgemeester: J.M. Meeùs en de wethouders J. N. Kroone, A. van Haperen en J.C. van der Aa.
[2] NABIZABB, inv. nr. 2047, 17-12-1944, Meeùs aan Van Slobbe. 17-2-1944, Van Slobbe aan CdP. SABGS, 83/IV, (copie van ontwerpbrief door Van Slobbe aan CdP over ontslagverzoek van Meeùs
[3] NACABR, 30859, Getypte nota van Meeùs over zijn verhoor in november/december 1944.
[4] NABIZABB, inv. nr. 2047, 19-12-1944, verslag verhoor Van Slobbe door G.E. de Kock te Breda, p. 1.
[5] Archief Meeùs, losse stukken CABR, inv. nr. 7, map 'wethouder en loco'.
[6] NACABR, 30859, ongedateerde toelichting van Meeùs op de punten van aanklacht uit het vooronderzoek over de advertentie.
[7] SABCW, 1, Aantekening 3-3-1944. NABB, 1879-1950,2047, 19-12-1944, (afschrift) verslag verhoor Van Slobbe door G.E. de Kock te Breda, p. 1. NACABR, 30859, 11-5-1945, Proces-verbaal van het verhoor van Van Woensel.
[8] Archief Meeùs, losse stukken CABR, inv. nr. 7, map 'proces 1945', 13-7-1945, Meeùs aan Hopmans met verzoek om verklaring. Het antwoord van Hopmans is in handschrift op het verzoek van Meeùs te vinden. SABCW, 1, Aantekening 2-3-1944 over het bezoek van M. aan v. W. na diens bezoek aan de bisschop.
[9] DNBZ, 2 en 3-4-1944. SABGS, I-5, 539/I, tekst van advertentie en toelichting. Archief Meeùs,, losse stukken, inv. nr. 7, map 'wethouder en loco-': De Duitsers hadden de aanduiding 'in Beek en Galder' gewijzigd in 'Noord-Brabant'.
[10] SABCW, 1, Aantekening 3-3-1944: Ambtenaar Winters op bezoek, was ook bij bisschop geweest, die hem de raad had gegeven te doen wat Meeùs vroeg, omdat die de verantwoording droeg. Ook Van Slobbe vond in een telefoongesprek met Meeùs, dat Winters niet mocht tegenwerken.
[11] Archief Meeùs, losse stukken CABR, inv. nr. 7, map 'wethouder en loco-', 3-3-1944 Niet alfabetisch gerangschikte maar wel genummerde lijst met 87 (67 + 20 toegevoegde) namen van de *Verteidigungsstab Utrecht*, *Baustab Majoor Ludwig*. Een ongedateerde doorslag ervan is te vinden in: NACABR, 30859.
[12] SABCW, 1, Aantekening 4-3-1944.
[13] SABCW, 2, aantekening 15-3-1944.
[14] Na de oorlog was Meeùs de enige wethouder die zich voor een zuiveringstribunaal had te verantwoorden. Zie H. 5, p. 221.
[15] NACABR, 30859, tekst van de verdedigingsrede van Van de Hurk, 5 pagina's; lijst met de naam van de 20 aanwezigen en commentaar van Van Woensel op rede.
[16] NACABR, 30859, *Opmerkingen uit het verhoor op 19-12-1944 door Jhr. G.E. de Kock van J.M. Meeùs*. In het verhoor somt Meeùs vier redenen op voor zijn aanblijven en het vasthouden aan de advertentie. Als eerste reden noemde hij de arrestatie van Van Slobbe die volgens hem zou volgen. Waar hij, en anderen, dat op baseerden is niet geschreven bronnen aan te geven.
[17] SABCW, i2, aantekening 24 en 37-3-1944.
[18] Archief Meeùs, losse stukken CABR, inv. nr. 7, map 'wethouder en loco-', (copie) overzicht 1944, vordering Steenbergen, opgesteld door Meeùs
[19] SABCW, 3, aantekening 5-4-1944. Voor het verdere verloop van de vorderingen voor Steenbergen zijn Van Woensels eigen aantekeningen in inventarisnummer 3 van de "Collectie Van Woensel" in het Stadsarchief de voornaamste bron. Tenzij anders vermeld is het verloop van de actie "Steenbergen" daarop gebaseerd.
[20] Archief Meeùs, losse stukken CABR, inv. nr. 7, map 'wethouder en loco-', (copie) overzicht 1944, vordering Steenbergen.
[21] Zie H. 2, p. 79 en noot 322.
[22] Na de oorlog werd Van Woensel daarom verweten, dat hij 100 man had laten oproepen.
[23] Commissaris de Bruijn is 'ziek 'gebleven en op basis daarvan om gezondheidsreden door de Rijkscommissaris per 1 augustus 1944, ontslagen. Inspecteur Greve beweerde in een naoorlogs interview, dat De Bruijn daarbij geholpen was door de commandant van de Staatspolitie Woltjer, die net als hij gedurende de meidagen van 1940 als kapitein gemobiliseerd was. Onmiddellijk na de bevrijding van Breda werd De Bruijn door minister van Justitie van Heuven Goedhart in Londen hersteld in zijn functie. Copiën van beide besluiten zijn te vinden in SABCV (Collectie Vossenaar), inv. nr. 13: 22-6-1944, Ontslagbesluit Rijkscommissaris en 29-12-1944, Besluit minister van Justitie.
[24] SABGS, IV-44, 32/IX, bedankbrief van Van der Aa aan Driessen. Diens Landwacht heeft van zaterdag 8 april, 17.00 uur tot donderdag 13 april, 13.00 uur de bewaking overgenomen van o.a het Distributiekantoor, het Gewestelijk Arbeidsbureau en het Bevolkingsregister.
[25] Archief Meeùs, losse stukken CABR, inv. nr. 7, map 'wethouder en loco-', (copie) overzicht 1944, vordering Steenbergen. SABCW,, 3, aantekening op 9 april 1944.
[26] Archief Meeùs, losse stukken CABR, inv. nr. 7, map 'wethouder en loco-', (copie) overzicht 1944, vordering Steenbergen. SABCW, 3, aantekening op 13 april 1944.
[27] SABCW, 3, aantekening 26 en 27 april 1944.
[28] SABCW, 3, aantekeningen gemaakt in de periode ma 1mei- 8 mei 1944.
[29] NABIZABB, inv. nr. 1993, 27-6-1944, CvP aan BiZa met verzoek om ontslag van Meeùs.

[30] SABGS, I-5, 538/VIII, Brieven van Van der Aa (en burgemeester Blom) aan directeur Lichtbedrijven, vergezeld van de uit te delen oproepbriefjes.
[31] SABGS, I-5, 538/VII, In deze map bevindt zich de correspondentie tussen Van der Aa en de scholen.
[32] SABCW, IV-44, aantekening 27 en 28 april 1944.
[33] De bronnen zijn te vinden in: SABCW, IV-44, inv. nr. 3, aantekeningen over de periode mei- augustus 1944, en in: SABGS, I-5, 538/VIII, 539/II, opgaven van aantallen aan Krankenkasse in Den Haag.
[34] SABCR, inv. nr. 9, p.17.
[35] SABCH, 202, *Rapport nopens de gedragingen van Mr. Ph. Van Woensel*., p. 3 (ongenummmerd). Dit anonieme rapport is gemaakt ten behoeve van een zuiveringsproces tegen de gemeentesecretaris en bevat gegevens die moesten aantonen dat Van Woensel teveel aan de wensen van de Duiters was tegemoet gekomen.
[36] NACABR, 32616, 11-11-1946: Secretaris-generaal van Financiën aan de Raadsheer-commissaris ter Haar Romeny. NIOD, HSSPF 337, 28 mei 1943, Rapport van de *Sicherheitspolizei*, bijlage bij de aanbevelingsbrief van Rauter aan Wimmer voor de kandidatuur van Blom als Commissaris van de provincie Noord-Brabant, d.d. 1-6-1943.
[37] NACABR, 32616, 28-10-1946, eigenhandig geschreven levensloop.
[38] De Jong, *Het Koninkrijk,* 6-2, 410..
[39] NACABR, 32616, Ongedateerde formulieren betr. examen van Blom en ongedateerde kaart van de Spreekcursus.
[40] Zie H. 2*, Gemeentelijke herindeling of annexatie met behulp van de bezetter?* p 59..
[41] NACABR, 32616, 14-4-1947, Proces-verbaal van de zitting van de 1e Kamer van het Tribunaal te Breda, verhoor Blom.
[42] NABIZABB, inv. nr. 2047, Rapport NSB ivm herbenoeming Van Slobbe, 3-11-12-1942: (afschrift van) Brief van de Districtsleider N.S.B. aan de Algemeen Gemachtigde van de Plaatsvervangend Leider, Heerbanleider Meulenberg, Den Haag.
[43] NACABR, 32616, 27-Hooimaand-1941, Handgeschreven brief Blom aan Kringleider. 7-2-1942, Blom aan G. L. van Dijk in Wassenaar. Op den Ooordt vertrok in augustus 1943 naar Eindhoven voor de functie van directeur van Openbare Werken. (DNBZ, 26-8-1943).
[44] De Jong, *Het Koninkrijk,* 6-2, 410-411.
[45] Romijn, *Burgemeesters,* 15-16.
[46] De Jong, *Het Koninkrijk,* 6-2, 421-430. Hirschfeld, *Bezetting,* 44-46, 233.
[47] NIOD, HSSPF 377, Brief, d.d. 15 juni 1943 van de S.S. Hoofdstormleider en Gewestelijk Politiepresident te Eindhoven aan de Voorman (Feldmeijer) der Germaansche S.S
[48] NACABR, 32616, Lentemaand 1942, Plaatselijk Leider de Nederlandsche S.S. (Blom) aan de Kring der N.S.B. te Breda.
[49] NACABR, 32616, 24-1-1944, De Groot aan Schravendijk.
[50] NACABR, 32616, 28-2-1944, Schravendijk aan De Groot.
[51] NACABR, 32616, 28-10-1946, Eigenhandig geschreven levensloop ten behoeve van het onderzoek. Idem: 31-3-1947, Verklaring van A. Oosthoek,hoofdvan de afd. controle v.h. Nederlands Beheersinstituut, Den Haag. 19-11-2001, Interview van schrijver met R. ter Veer. Diens moeder was ook lid van het kwartet.
[52] NACABR, 32616, 24-10-1945, Proces-verbaal Tribunaal Breda, getuigenverhoor van de administrateur van gemeentefinanciën, Rotterdam. Idem, 31-10-1946, Proces-Verbaal Tribunaal Breda, getuigenverhoor Van Woensel op het Bredase politiebureau door Raadsheer-commissaris ter Haar Romeny van het Bijzonder Gerechtshof te Den Haag, Rotterdamse Kamer, op 31 oktober 1946. Idem: Verslag verhoor van F.J.P. Appelboom. NACABR, inv. nr. 32616, 24-10-1945, Proces-verbaal Tribunaal Breda, getuigenverhoor van de administrateur van gemeentefinanciën, Rotterdam. In genoemd inventarisnummer zit nog een aantal getuigenissen, van verscheidene personen, bij verschillende gelegenheden, ten gunste van Bloms karakter en activiteiten.
SABARGB, Interviews Greve, p. geen nr., Kuyper, p. 22-24, Meijs, p. 32.
[53] NACABR, 32161, eigenhandig geschreven levensloop, van acht geschreven pagina's.
[54] DS, 17 april 1947, blad 2, verslag proces Blom. NACABR, 32161, Eigenhandig geschreven levensloop.
[55] Rotterdamsch Jaarboekje 1943, kroniek van 1942, p. XL.
[56] Rotterdamsch Jaarboekje 1944, kroniek van 1943, p. XIII, Idem, p. XXVIII.
[57] GAR, Agenda B&W, nrs 1-5.
[58] Zie H. 5, p. 229-230.
[59] Romijn, *Burgemeesters,* 141.
[60] Zie H. 1, p. 11.
[61] De Jong, *Het Koninkrijk*, 6-1, 411-417; 12, 328. Hirschfeld, p. 230. (Hirschfeld baseert zich op De Jong)
[62] Dekkers, *B&W rond de Tweede Wereldoorlog*.
[63] De Jong, *Het Koninkrijk,* 6-1, 409-416. Romijn, *Burgemeesters,* 268-271.
[64] NACABR, 32616, 12-7-1947, Handgeschreven getuigeverklaring van P. Klumper, arts en wethouder van Gezondheid te Rotterdam tijdens de bezetting.
[65] NACABR, 32161, 10-7-1947, Verweerschrift Blom.
[66] NBWB, 1944.

[67] SABGS, I-5, 179/XIII, 19-7-1944, Uitnodiging en presentielijst.
[68] DNBZ, 21-8-1944, RNB (Rotterdamsch Nieuwsblad), ed. Breda, 22-8-1944,verslag installatie. De tekst in de twee kranten is identiek. SABGS, I-5, 179/XIII, Tekst installatierede.
[69] SABGS, I-5, 83/IV, 12-8-1944, CvP aan Meeùs.
[70] SABRCGB, doos 43, interview Kuypers, p. 24. Kuypers, klerk op de afdeling financiën van de stad, was op de middag van de installatie van Blom naar van Haperen gegaan om 'voedsel te organiseren'. Van Haperen deed alsof hij niets van een installatie afwist en zat 'in zijn pruimenboom'.
[71] SABGS, I-5, 179/XIII. Naamlijsten genodigden.
[72] SABGS, I-5, 179/XIII. In dit archiefnr. Bevindt zich zowel een Nederlandse als een Duitse (ontwerp)tekst.
[73] SABRCGB, III-89, 71A, doos 43, interview Kuypers, p. 23.
[74] NACABR, 32616, 31-10-1946, verslag verhoor L.A. Brouwers voor de Rotterdamsche Kamer van het Bijzonder Gerechtshof Den Haag. SABGS, I-5, 179/XIII, 8-8-1944,Waarnemend directeur aan burgemeester.
[75] Hallema, *Breda vertelt,* p. 60.
[76] SABCW, 4, aantekeningen september/oktober 1944
[77] SABRCGB, doos 36, interview Meijs, p. 32. Idem, doos 43, interview Kuypers, p. 22.
[78] Duijghuisen, *Geschiedenis van Breda*, III, 325. NIOD, Collectie dagboeken, nr. 965, dagboek Ninaber. (Ninaber was de ontslagen burgemeester van Beemster, die zich op bevel van de bezetter elders, ver van zijn gemeente had moeten vestigen en daarvoor Breda had gekozen.
[79] SABCR, aantekening over 4-9-1944.
[80] De Jong, 10a-1e helft, 173.
[81] Van Alphen, *Breda bevrijd,* z.p., z.j. Aan de weg van Hoogstraten naar Breda was inderdaad tot een aantal jaren geleden een café met die naam te vinden.
[82] NACABR, 73372, Proces-verbaal getuigeverklaring Willy Stövsand.
[83] SABRCGB, doos 42, interview Goossens, p. 38.
[84] NACABR, 592c, 15-11-1947, getuigeverklaring van Blom inzake Van der Aa. Idem, getuigeverklaring van L.H.N. Hoevenaars inzake Van der Aa. (Hoevenaars was NSB-lid en en was collega geweest van Van der Aa op de Etnafabriek in Breda.)
[85] NACABR, 32616, 31-10-1944, getuigeverklaring Van Woensel inzake Blom.
[86] Voor details, zie: Bakker, *De Tweede Wereldoolrog en Breda*.
[87] NACABR. 111670, 14-11-1940, mevr. Scheffelaar aan commissaris van politie van Breda.
[88] Van Hilten, *Van capitulatie tot capitulatie,* 55-58
[89] NACABR, 111670, 7-6-1947 en 13-1-1948, verklaringen Wiegand. 7-2-1948, verklaring Blom.
[90] Verklaringen van betrokkenen in reeds aangehaald inv. nr. 111670 van NACABR.
[91] NACABR, 73372, 3-11-1948, Uitspraak van de 2e Kamer van het Bijzonder Gerechtshof te Den Bosch inzake Wiegand. De bewering in het *Gedenkschrift van de Vloeiweide* dat hij voor het doodschieten van de dokter en de kunstschilder 20 jaar kreeg is onjuist. Hij werd slecht tot 2 maanden met aftrek van voorrarrest, veroordeeld voor het mishandelen van een aantal Nederlandse burgers. Hij werd eind november 1948 in vrijheid gesteld en Nederland uitgewezen. Zie hiervoor NACABR, 73372 en 112825.
[92] Hallema, *Breda vertelt,* 87.De gebeurtenissen staan ook beschreven in: E. Hofker, *Vrouw in het verzet. Miet Pauw en de bezetting in Baarle,* Baarle-Nassau, 1989.
[93] NACOOM, 2494, 7-6-1947, verklaring Wiegand. NACOOM, 73372, 24-2-1948, verklaring Wiegand.
[94] Van den Bergh, *De Post in de Vloeiweide.* In 1983 werd ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van de Rabobank te Rijsbergen een fotomechanische herdruk uitgegeven. Van der Sanden en Rombouts, G*edenkschrift Vloeiweide 4-10-1944,* een uitgave van de "Stichting herdenking Vloeiweide", Rijsbergen, 1989.
[95] Schulten, *De radiopost van de Ordedienst*, 87
[96] NACABR, 111670, Dossier Vloeiweide, map 1, Proces Verbaal verhoor getuige Lodewijk de Coster in de gevangenis van St. Gillis te Brussel.
[97] NACABR , 111670, Dossier Vloeiweide, map 1, 13-14 maart 1947, verhoor Blom.
[98] Citaat uit: Van der Sanden en Rombouts, *Gedenkschrif Vloeiweidet,* 25.
[99] SABRCGB, doos 46, intervieuw Greve, p. 30-31.
[100] Van der Sanden en Rombouts, *Gedenkschrift Vloeiweide,* 31.
[101] SABGS, I-5, 539/III, tekst en exemplaren van de bekendmakingen.
[102] SABCR, 128.
[103] SABCH, Rapport nopens de gedragingen van Mr. Ph. I. W. van Woensel. secretaris der gemeente Breda tijdens de bezetting, pt. 7.: Vordering dekens ten behoeve van de Duitsche Weermacht, Breda, 10 januari 1945. Het rapport vermeldt geen opsteller(s).
[104] SABCRGB, doos 44, interview Crul, p. 33.
[105] SABGS, I-5, 539/III, 9-10-1944, loco-burgemeester aan *Herrn Hauptintendant beim Wehrmachtsbefehlshaber in den Niederlanden,* Den Haag.
[106] SABRCGB, doos 43, interview Kuypers, p. 31.
[107] SABGS, I-5, 408/IX, dankbetuiging aan directie van de Bank van Mierlo. BC, 26-9-1944, bericht over de hulp van onderwijzend personeel.
[108] NABB, 2047, 1-8-1947, Van Slobbe aan Commissaris der Koningin.

[109] Hallema, *Breda vertelt,* 163.
[110] 5-10-1944, stakingsbesluit.Voor de staking van Van Slobbe en anderen: zie hoofdstuk 5, p. 215 e.v.
[111] NACABR, 32616, 28-10-1946, eigenhandig geschreven levensloop van Blom. 19-11-1946, Verhoor van Blom door het Bijzonder Gerechtshof van Den Haag, Rotterdamse Kamer. Voor zijn berechting: zie hoofdstuk 5, p.229 e.v.